

Pro gradu -tutkielma

LAPPEENRANNAN-LAHDEN TEKNILLINEN YLIOPISTO LUT
School of Business and Management
Kauppatiede

Hely Törmälä

**HARMAA TALOUS KIRJANPIDOSSA -
KIRJANPITÄJÄN JA TILINTARKASTAJAN NÄKÖKULMA**

Työn tarkastajat:

Professori Satu Pätäri
Tutkijaopettaja Helena Sjögrén

TIIVISTELMÄ

Tekijä:	Hely Törmälä
Tutkielman nimi:	Harmaa talous kirjanpidossa – kirjanpitäjän ja tilintarkastajan näkökulma
Tiedekunta:	Kauppatieteellinen tiedekunta
Pääaine:	Laskentatoimi
Vuosi:	2020
Pro gradu -tutkielma:	65 sivua, 9 kuviota, 1 taulukko ja 1 liite
Tarkastajat:	Professori Satu Pätäri Tutkijaopettaja Helena Sjögrén
Hakusanat:	harmaa talous, kirjanpitäjä, tilintarkastaja

Tämän pro gradu -tutkielma tarkoituksena oli selvittää, miten kirjanpitäjä ja tilintarkastaja voivat havaita viitteitä harmaasta taloudesta kirjanpitoaineiston perusteella sekä mitkä ovat heidän toimintamahdollisuudet ja tulevaisuudenkuva harmaan talouden torjuntatyössä. Tutkimuksen teoreettinen viitekehys pohjautuu harmaan talouden käsitteeseen ja kirjanpitäjän ja tilintarkastajan tehtävään.

Empiirinen osuus tästä tutkimuksesta toteutettiin laadullisena tutkimusmenetelmänä. Tutkimusstrategiana käytettiin tapaustutkimusta, jossa tiedonhankintamenetelmänä oli haastattelut. Tutkimuksessa haastateltiin erilaisissa tehtävissä työskenteleviä kahta kirjanpitäjää ja kahta tilintarkastajaa. Haastatteluista saatu aineisto analysoitiin aineistolähtöisenä sisällön analyysinä.

Tutkimustulokset osoittivat, että kirjanpitäjä ja tilintarkastaja voivat rajoitetusti havaita kirjanpidossa harmaan talouden merkkejä. Harmaan talouden huomioiminen ei ole heidän ensimmäinen prioriteettinsa, vaan se useimmiten huomataan muiden asioiden yhteydessä kirjanpidossa. Harmaasta taloudesta eteenpäin ilmoittamisessa viranomaisille voi olla ongelmallista lainsäädännön estäessä sen. Usein asia jää selvittelyksi yrittäjän kanssa. Harmaa talous tulee todennäköisesti lisääntymään valvonnan vähentyessä tilintarkastusrajojen noustessa. Säännösten tiukentuessa, siihen tullaan kuitenkin tulevaisuudessa puuttumaan entistä herkemmin ja sen harjoittaminen tulee vaatimaan entistä enemmän kekseliäisyyttä epärehelliseltä yrittäjältä, jotta kirjanpidossa olevat epäselvyydet saadaan peiteltyä.

ABSTRACT

Author: Hely Törmälä
Title: The shadow economy in accounting -
the perspectives of an accountant and an auditor
Faculty: School of Business and Management
Major: Accounting
Year: 2020
Master's thesis: 65 pages, 9 figures, 1 table and 1 appendix
Examiners: Professor Satu Pätäri
Associate Professor Helena Sjögrén

Keywords: shadow economy, accountant, auditor

The objective of this master's thesis was to study how an accountant or an auditor can identify the signs of the shadow economy in accounting; what are the opportunities and the future prospects of their contribution to the changes in the prevention of shadow economy. The theoretical framework of the study is based on the concepts of the shadow economy and the roles of an accountant and an auditor.

A qualitative research method was utilized in the empirical part of this study. The research strategy in this research was a case study based on semi-structured interviews. Two accountants and two auditors with different roles were interviewed. The material obtained from the interviews was analyzed using content analysis.

The results of the research showed that an accountant and an auditor have limited opportunities to recognise the indicators of the shadow economy in accounting. The accountants and auditors do not pay attention to shadow economy but it is mostly detected in connection with normal accounting processes. The reporting of the shadow economy to the authorities can be problematic because of the limitations of the legislation. It is common to deal with a representative of the company only. The shadow economy is likely to grow with decreased supervision and when auditing limits increase. With tightened regulation, the threshold for intervention will be lowered and engaging in shadow economy will require more imagination from the representatives of dishonest companies to hide the irregularities in the accounting.

Alkusanat

Sain marraskuussa odottamattoman vastauksen tiedusteluuni, voinko enää valmistua maisteriksi ja tässä sitä ollaan. Opinnot unohtuivat aikoinaan mennessäni töihin ja elämä vei mennessään. Lähteiden löytämisen hankaluus ja perhe-elämä aiheuttivat haasteita ja lopputyö jäi lojumaan. Vaikka elämä tänä keväänä oli hyvin rajoitettua, oli se positiivinen asia opiskelun kannalta. Ei ollut kodin ulkopuolisia houkutuksia, vaan opiskelu oli yksi harvoista vapaa-ajanviettotavoista.

Kiitän ystäviäni, kun jaksoitte kuunnella valitustani lopputyön teon vaikeudesta. Sain väitöskirjan parissa aikaa viettävältä Kristiinalla hyviä vinkkejä ja ohjeita nykypäivän opiskeluun. Ystäväni Taina jaksoi kuunnella voivotteluani, kun olin epätoivoinen tutkielmaa tehdessäni. Pia antoi ohjeita kaavioiden piirtämiseen. Lapsuudenystäväni Taina auttoi minua englannin kielen haasteissa. Viime hetken kirjatilaus saapui kotiovelle saakka Virpin voimin.

Suuri kiitos myös haastateltavilleni. Haastateltavien löytämisessä oli haasteita nykyisessä tilanteessa. Ystäväni ja hieman tuntemattomat tuttavuudetkin olivat suurena apuna haastateltavien löytämisessä. Olen iloinen, kun halusitte auttaa opiskelujeni loppuun saattamisessa.

Lappeenrannassa 18.6.2020

Hely Törmälä

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuksen tausta.....	1
1.2 Tutkimuksen tarkoitus, tutkimuskysymykset ja rajaukset.....	3
1.3 Tutkimusmenetelmät ja tutkimusaineisto.....	4
1.4 Tutkimuksen teoreettinen viitekehys	5
1.5 Tutkimuksen rakenne.....	6
2. HARMAA TALOUS, KIRJANPITÄJÄ JA TILINTARKASTAJA	8
2.1 Harmaa talous	8
2.1.1 Harmaan talouden määritelmä	8
2.1.2 Harmaan talouden ja talousrikosten ero	11
2.1.3 Harmaan talouden suuruus Suomessa.....	14
2.1.4 Luova kirjanpito	16
2.1.5 Harmaan talouden toimija	17
2.2 Kirjanpitäjä	18
2.2.1 Kirjanpitäjän tehtävä	19
2.2.2 Kirjanpitäjän vastuu.....	21
2.3 Tilintarkastaja.....	23
2.3.1 Tilintarkastusvaatimus	25
2.3.2 Tilintarkastusprosessi	26
2.3.3 Hyvä tilintarkastustapa.....	28
2.3.3 Harmaan talouden havaitseminen ja toimenpiteet.....	31
3. TUTKIMUSMENETELMÄT JA -AINEISTO	38
3.1 Tutkimusprosessi	38
3.2 Tutkimusmenetelmä ja tutkimusstrategia.....	40

3.3 Aineiston tuottaminen teemahaastatteluilla	41
3.4 Analyysi	42
4. HARMAA TALOUS KIRJANPIDOSSA	45
4.1 Epäilyttävät havainnot	45
4.2 Toimenpiteet etukäteen ja jälkikäteen	49
4.3 Nykytilanne ja tulevaisuus	52
5. YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET	57
5.1 Harmaa talous kirjanpidossa kirjanpitäjän ja tilintarkastajan silmin	57
5.2 Pohdinta	63
5.3 Jatkotutkimusehdotukset	65
LÄHDELUETTELO	66

LIITE

Liite 1: Teemahaastattelurunko

KUVIOLUETTELO

Kuvio 1	Tutkimuksen teoreettinen viitekehys
Kuvio 2	Rinnakkaistalous
Kuvio 3	Harmaan talouden esiintymismuodot rahavirran lähteen ja tulonsaajan mukaan
Kuvio 4	Epävirallisen talouden yhteys valtion kokonaistalouteen
Kuvio 5	Tilintarkastus kirjanpitoon
Kuvio 6	IFAC:n standardien ja ohjeiden rakenne
Kuvio 7	Tilintarkastajan huomautusvelvollisuuden mallintaminen lain rikkomisen osalta
Kuvio 8	Tutkimuksen kulku
Kuvio 9	Aineistolähtöisen sisällönanalyysin eteneminen

TAULUKKOLUETTELO

Taulukko 1 Haastateltavien kuvaukset

LYHENNELUETTELO

BKT	bruttokansantuote
KPL	kirjanpitolaki (1336/1997)
LHTS	Laki harmaan talouden selvitysyksiköstä (1207/2010)
SM	Sisäministeriö
TEM	Työ- ja elinkeinoministeriö
TTL	tilintarkastuslaki (1141/2015)
VH	Verohallinto
VM	Valtiovarainministeriö
VTV	Valtiontalouden tarkastusvirasto

1. JOHDANTO

Harmaata taloutta on syytetty monista talouspolitiikan ongelmista, kuten työttömyydestä, korkeasta julkisesta velasta ja laskusuhdanteesta. Sitä pidetään laillisena vapaa-alueena talousjärjestelmässä, jossa on korkeat verot ja liikaa säätelyä (Schneider & Enste 2013, 2). Hassanin ja Schneiderin (2016) mukaan harmaaseen talouteen kuuluvaksi voi lukea kaiken markkinoilla tapahtuvan tuotannon, joka tahallisesti piilotetaan viranomaisilta.

1.1 Tutkimuksen tausta

Valtiovalta Suomessa alkoi kiinnostua talousrikollisuuden ja harmaan talouden torjunnasta 1990-luvun alussa. Aikakauteen ajoittuu maassa vallinnut taloudellinen lama, pankkikriisi ja siitä seurannut konkurssiaalto. (Samociuk, Iyer & Lehtosuo 2004, 14.) Valtiovarainministeriön asettama Harmaan talouden selvitysryhmä määritteli ensimmäisen kerran harmaan talouden käsitteen välimuistiossaan vuonna 1994. Selvitysryhmän tekemän määritelmän mukaan harmaaksi taloudeksi luettiin toiminta, jonka tuloista ei maksettu lakisääteisiä veroja tai maksuja, toiminta salattiin viranomaisilta tai siitä annettu tieto oli vääristeltyä ja puutteellista. (Harmaan talouden selvitystyöryhmän välimuistio 1994.)

Hallitusohjelmat ovat sisältäneet harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunnan jo vuodesta 1996 alkaen (Samociuk et al. 2004, 14). Hallitukset ovat periaatepäätöksillään vahvistaneet nykyään jo seitsemän toisiaan seuraavaa talousrikollisuuden ja harmaan talouden torjuntaohjelmaa. Ensimmäiset torjuntaohjelmat keskittyivät tietoisuuden vahvistamiseen harmaan talouden ongelmista ja niillä tehostettiin kontrollia. Vähitellen torjuntaohjelmat muuttuivat projektimaisemmiksi ja niihin on valittu tärkeimpiä toteutettavia hankkeita. (VTV 2015, 18.) Tällä hetkellä on menossa harmaan talouden ja talousrikollisuuden

torjunnan toimenpideohjelma vuosille 2016-2020. Ohjelmaan on valittu vaikutuksiltaan merkittävimmät toimenpiteet kansallisen harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunnassa (SM 2016, 1). Hallitus antoi kesäkuussa 2020 uuden periaatepäätöksen ohjelman jatkumisesta vuosina 2020-2023 (TEM 2020). Torjuntaohjelmat ovat olleet tärkeä osa harmaan talouden johdonmukaista torjuntatyötä. Harmaan talouden torjunnassa on mukana kahdeksan hallinnonalaa ja yli 20 eri viranomaista yhteistyössä harmaan talouden yhteiskunnallisten haittojen vähentämiseksi. (VTV 2015, 5.) Keväällä julkistettujen tilastojen mukaan pelkästään harmaan talouden verotarkastuksilla saatiin kerättyä vuonna 2019 55 miljoonaa veroja (VH 2020a).

Eduskunnan tarkastusvaliokunta piti vuonna 2010 harmaata taloutta Suomessa suuruusluokaltaan mittavana ja katsoi, että sen torjunta oli syytä nostaa yhteiskunnallisessa päätöksenteossa keskeiseen asemaan. Harmaan talouden ansiosta yhteiskunnalta jäi saamatta verotuloja. Myös muita epäkohtia liittyi ilmiöön. Sen harjoittaminen vääristi tasapuolista kilpailua. Työntekijöitä kohdeltiin siinä lainvastaisesti. Harmaan talouden harjoittaminen pienensi veromoraalia ja oikeusjärjestelmän uskottavuutta. (Harmaan talouden katvealueet 2010, 3.) Verohallintoon perustettiin vuonna 2011 eri viranomaisista koostuva Harmaan talouden selvitysyksikkö jatkamaan aiempaa viranomaisten yhteistyötä (Laki harmaan talouden selvitysyksiköstä, LHTS 1207/2010). Selvitysyksikön tehtävänä on edistää harmaan talouden torjuntaa tuottamalla ja jakamalla tietoa sekä laatia viranomaisille velvoitteidenhoitoselvityksiä organisaatioista ja organisaatiohenkilöistä. Laki ei anna selvitysyksikölle oikeutta tarkastella yksityishenkilöitä muuten kuin organisaatioiden yhteydessä. (LHTS 1.)

Viranomaistaholta on tehty useita selvityksiä harmaaseen talouteen liittyen. Suomessa harmaan talouden määrää on selvitetty tarkemmin Tilastokeskuksen ja Nurmisen tutkimuksessa vuonna 2008 ja Hirvosen, Lithin ja Waldenin selvityksessä vuonna 2010. Suomen ulkopuolella erityisesti Schneider on tehnyt 2000-luvulla

useita arvioita harmaan talouden suuruudesta. Tehdyissä selvityksissä arvioidaan harmaan talouden määrää sekä esitellään harmaan talouden ilmenemismuotoja. Useat harmaata taloutta sivuavat tutkimukset ovat kuitenkin keskittyneet talousrikollisuuteen. Talousrikollisuudessa virheet tehdään tietoisesti ja ovat laittomia, kun taas harmaassa taloudessa jätetään noudattamatta lakeja tai sääntöjä, vaikka toiminta muuten olisikin laillista. Aiemmin tehdyissä tutkimuksissa tuodaan usein harmaan talouden mittaaminen sekä sen ilmenemismuodot esille, mutta kirjanpitäjän ja tilintarkastajan asema jää vähemmälle huomiolle. Molemmat ammattiryhmät ovat tärkeässä asemassa havaitsemaan harmaan talouden läsnäoloa. Heillä on mahdollista vaikuttaa sen ilmenemismahdollisuuksiin ja torjua sitä. Sekä kirjanpitäjällä että tilintarkastajalla lainsäädäntö ja ohjeistus on kiristynyt jatkuvasti. He joutuvat kiinnittämään entistä enemmän huomiota epäselvyyksiin kirjanpidossa sekä reagoimaan niihin.

1.2 Tutkimuksen tarkoitus, tutkimuskysymykset ja rajaukset

Tässä tutkimuksessa tuodaan esille yrityksen taloushallinnon läheisten toimijoiden, kirjanpitäjien ja tilintarkastajien, mahdollisuuksia havaita harmaaseen talouteen viittavia piirteitä kirjanpidossa. Kirjanpitäjä ja tilintarkastaja ovat oleellisia toimijoita havaitsemaan harmaata taloutta ilman, että he itse ovat osallisena virheellisessä toiminnassa. Tutkimus tarkastelee heidän työssään ilmeneviä harmaan talouden piirteitä sekä mitkä ovat heidän mahdollisuutensa toimia näiden havaintojen perusteella. Heillä on mahdollista puuttua harmaaseen talouteen jo toiminnan alkupuolella ja pienentää siten harmaasta taloudesta yhteiskunnalle aiheutuvia menetyksiä. Tutkimuksessa raotetaan myös tulevaisuuden näkymiä harmaan talouden huomioimisessa kirjanpitäjien ja tilintarkastajien työn muuttuessa.

Päättökysymys on:

- Mitä viitteitä kirjanpitäjä/tilintarkastaja voi nähdä harmaasta taloudesta kirjanpidon yhteydessä?

Alatutkimuskysymyksiä ovat:

- Mitkä ovat harmaan talouden havaitsemisesta aiheutuvat toimenpiteet?
- Mitkä ovat tulevaisuuden näkymät harmaan talouden ilmenemisessä?

Tutkimus rajataan koskemaan kirjanpidossa ilmenevää harmaata taloutta. Tässä yhteydessä on hyvä pitää mielessä, että harmaa talous ei ole rikollista, mutta se on moitittavaa toimintaa. Tutkimuksessa ei esitellä aloja, joilla harmaata taloutta esiintyy eikä millä tavoin se näyttäytyy kirjanpidon ulkopuolella. Kirjanpito tässä tutkimuksessa koskee yritystoimintaa eikä esimerkiksi kotitalouteen liittyvät tapahtumat kuulu siihen mukaan.

1.3 Tutkimusmenetelmät ja tutkimusaineisto

Tämä pro gradu -tutkimus toteutettiin kvalitatiivisena eli laadullisena tutkimuksena. Laadullinen tutkimus kuvaa todellista elämää ja siinä pyritään tarkastelemaan tutkimuskohdetta kokonaisvaltaisesti (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 1998, 161). Tiedonhankinnan strategiana käytettiin tapaustutkimusta, jossa tutkittavasta ilmiöstä saatiin syvälinen ja monipuolinen kuva. Tutkimuksessa analysoitu aineisto kerättiin yksilöhaastatteluissa, jotka toteutettiin puolistrukturoituina teemahaastatteluina. Teemahaastattelussa haastattelun aihepiirit ovat tiedossa, mutta kysymyksillä ei ole tarkkaa muotoa tai järjestystä (Hirsjärvi et al. 1998, 205). Koska kevät oli kiireistä aikaa kirjanpitomaailmassa yritysten tilinpäätösten takia, moni pyydetyistä haastateltavista kieltäytyikin kiireeseen vedoten. Osalla taas ei ollut sanottavaa tutkimuksen aihepiiriin.

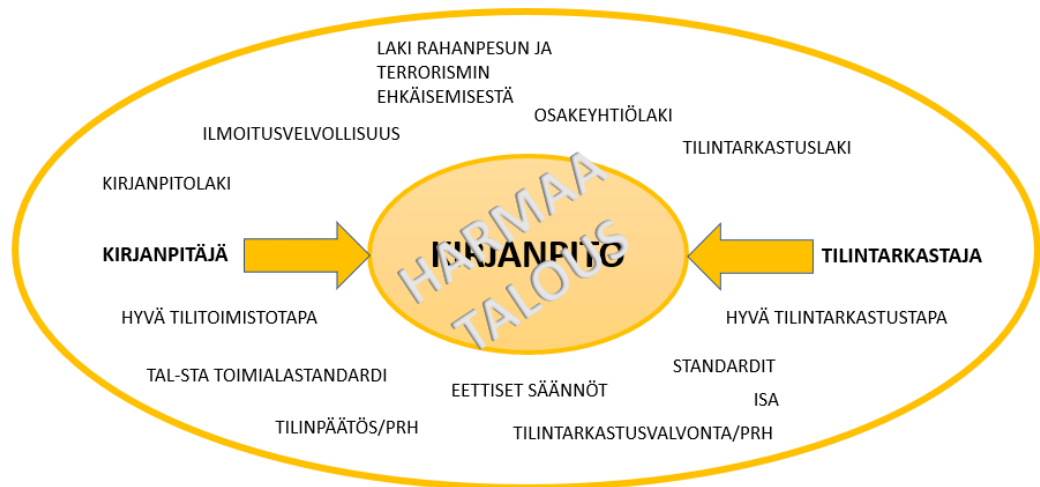
Tutkimuksessa saatiin haastateltaviksi kaksi kirjanpitäjää ja kaksi tilintarkastajaa. Haastattelut toteutettiin toukokuussa 2020.

Haastattelujen perusteella saatiin muodostettua kuva kirjanpitäjien ja tilintarkastajien kohtaamasta harmaasta taloudesta. Aineisto analysoitiin sisällönanalyysillä. Siinä lähdettiin liikkeelle haastatteluiden litteroinnista. Puhtaaksi kirjoitetuista haastatteluista etsittiin pelkistettyjä ilmaisuja. Näiden pohjalta löydettiin samankaltaisuuksia ja erilaisuuksia, jotka luokiteltiin ja saatiin lopulta muodostettua kokoavia käsitteitä ilmiöstä. (Tuomi & Hirsjärvi 2018, 91- 92.)

1.4 Tutkimuksen teoreettinen viitekehys

Tutkimus koostuu kirjanpitoa käsittelevistä taloushallinnon ammattilaisista ja harmaasta taloudesta kuvion 1 mukaisesti. Sekä kirjanpitäjällä että tilintarkastajalla on omat lakinsa ja ohjeistuksensa, joita heidän tulee työssään noudattaa. Osa säännöistä on pakollisia, osa vapaaehtoisia, mutta ollakseen pätevä ammattilainen, pyrkivät he toimimaan tarkasti ohjeistuksen mukaisesti.

Kun tarkastelun kohteena on kirjanpito, tulee sekä kirjanpitäjän että tilintarkastajan pitää mielessä harmaan talouden olemassaolo. Tutkimus keskittyy heidän mahdollisuuksiin havaita harmaata taloutta kirjanpidossa sekä siitä seuraaviin toimenpiteisiin. Työ perustuu ajatukseen, että sekä kirjanpitäjä että tilintarkastaja voivat havaita harmaata taloutta jo sen alkuvaiheessa ja voivat omilla toimenpiteillään olla torjumassa sitä.

Kuvio 1 Tutkimuksen teoreettinen viitekehys

1.5 Tutkimuksen rakenne

Tässä pro gradu -tutkimuksessa on viisi päälukua. Tutkimuksen johdannossa kuvataan työn tausta, tavoite, tutkimusongelmat ja rajaukset. Työssä käytetty tutkimusmenetelmä ja siihen kerätty aineisto esitellään. Tutkimuksen teoreettisessa viitekehyksessä tarkastellaan taloushallinnon ammattilaisten, kirjanpitäjän ja tilintarkastajan, suhdetta harmaaseen talouteen. Toisessa pääluvussa selvennetään harmaan talouden, kirjanpitäjän ja tilintarkastajan käsitteitä. Harmaasta taloudesta esitellään kansantaloudellinen ja fiskaalinen näkökulma. Kappaleessa selvennetään harmaan talouden ja talousrikosten eroa. Lisäksi esitellään eri tutkimuksissa ja eri mittaustavoilla määriteltyä harmaan talouden suuruutta Suomessa. Luvussa esitellään myös kirjanpitäjän ja tilintarkastajan tehtävät, velvollisuudet ja vastuut.

Luvussa kolme käsitellään työssä käytettyjä tutkimusmenetelmiä. Tutkimuksen empiirisen osuuden toteutus kuvataan tarkasti. Luvussa esitellään tutkimuksessa käytetyt tutkimusmenetelmä ja -strategia. Tutkimuksen aineisto kuvataan ja kerrotaan sen keräämisestä sekä analysoinnista. Neljännessä luvussa esitellään

tutkimuksen tulokset. Haastattelujen kysymykset on ryhmitelty kolmen teeman alle ja analyysissä tarkastellaan teemoittain analysoitavia asioita. Tutkimuksen päättävä viides luku sisältää tutkimuksen perusteella tehdyt johtopäätökset. Tutkimuksesta saadut tulokset käydään kappaleessa tiivistetysti läpi sekä verrataan niitä teoriassa aiemmin esitettyyn. Osoitetaan, että tutkimuksen tulokset sisältyvät viitekehyksessä määriteltyihin käsitteisiin. Tutkimuksen alussa esitettyihin tutkimuskysymyksiin annetaan tutkimustuloksista johdetut vastaukset sekä pohditaan tutkimuksen toteuttamisen onnistumista. Lopuksi esitetään tutkimuksessa esiin nousseita jatkotutkimusaiheita.

2. HARMAA TALOUS, KIRJANPITÄJÄ JA TILINTARKASTAJA

Tässä luvussa kuvataan tutkimuksen keskeiset käsitteet, harmaa talous, kirjanpitäjä ja tilintarkastaja. Luku tarkastelee tämänhetkistä tilannetta Suomessa.

2.1 Harmaa talous

Tämä alaluku selventää harmaan talouden määritelmää ja kuvaa sen eroa talousrikollisuuteen. Harmaan talouden suuruusluokkaa Suomessa tarkastellaan omassa kappaleessaan. Lisäksi esitellään luovan kirjanpidon käsite sekä tyypillinen harmaan talouden toimija.

2.1.1 Harmaan talouden määritelmä

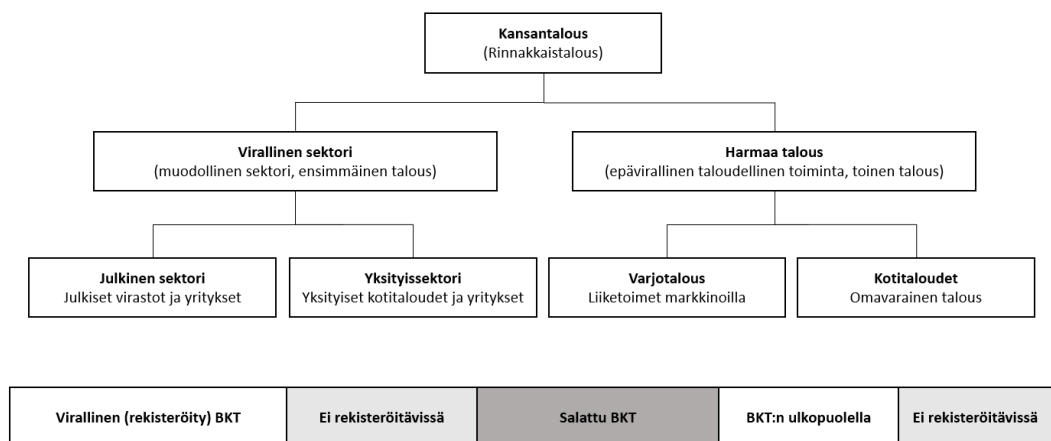
Harmaa talous pitää sisällään kaikki taloudelliset toimet, jotka tahallisesti salataan viranomaisilta useista syistä. Syyt voivat liittyä rahaan, säätelyyn tai instituutionaalisiin syihin. Vältellään veroja ja sosiaaliturvamaksuja, vältellään byrokratiaa ja käytetään lahjontaa. Lisäksi poliittinen järjestelmä tai oikeusturva voi olla heikko. (Hassan & Schneider 2016, 1)

Rinnakkaistermejä harmaalle taloudelle on monia kuten rinnakkaistalous, pimeä talous ja varjotalous (IATE, 2020). Termit voivat eri yhteyksissä koskea täysin laillista toimintaa tai ammattimaista rikollisuutta. Riippuen siitä, käsitelläänkö kyseistä toimintaa rikollisuuden vai kansantalouden osana, käytetyn termin valinta vaihtelee (VM 2020a). Englannin kielessä on yli 40 harmaan talouden käsitettä tarkoittavaa termiä. EU:ssa kolme eniten käytettyä termiä harmaalle taloudelle ovat olleet *undeclared work*, *underground economy* ja *shadow economy*. Nämä termit ovat myös Euroopan Uniossa virallisesti käytössä olevat termit. Kulloinkin käytetty termi on määräytynyt tutkimuksen lähestymistavan mukaan. Se on voinut

olla kansantaloudellinen, verotuksellinen tai työvoiman käyttöön perustuva. Lisäksi tutkimuksesta riippuen, sama termi on voitu määritellä niissä eri tavoin. (VH 2018a.)

Kansantaloudellisella harmaalla taloudella ymmärretään kansantalouden tilinpidosta ja siten myös bruttokansantuotelaskelmista puuttumaan jäävää taloudellista tuotannollista toimintaa (Hirvonen & Määttä 2018, 2). Kansantalouden tulojen olisi täsmäyttävä kansantalouden menoihin. Mikäli näiden väliin jää eroa, voidaan sitä pitää merkinä piilotaloudesta. Eroavaisuutta selittävät myös muut seikat, kuten virheellisyydet mittauksissa. (Schneider & Enste 2013, 18.)

Kansantalouden voidaan ajatella jakautuvan viralliseen ja epäviralliseen sektoriin. Epävirallinen sektori pitää sisällään harmaan talouden osa-alueet. Alueitten määrittely on epätarkkaa, koska ne vaihtelevat ajallisesti ja käsiteltävänä olevan maan mukaan. (Schneider & Enste 2013, 7)

Kuvio 2 Rinnakkaistalous (Schneider & Enste 2013, 8)

Kuvion 2 mukaisessa kahtia jakaantuneessa kansantaloudessa virallinen sektori muodostuu julkisesta sektorista sekä yksityissektorista, joka sisältää sekä

kotitalouksien että yritysten lainmukaisen, virallisesti verotetun toiminnan. Epävirallisen sektorin puolella tapahtuvaa toimintaa ei lasketa bruttokansantuotteeseen mukaan, vaikka sillä onkin taloudellista arvoa. Harmaaseen talouteen luetaan muun muassa kotitalouksien itse tekemä työ, joka ei rekisteröidy bruttokansantuotteeseen. Kotitalouksien tekemä työ, kuten naapuriapu, jää siten täysin laskennan ulkopuolelle. Markkinoilla tapahtuvia liiketoimia ei lueta mukaan kansantalouteen ollenkaan tai ainakaan täytenä määränä. Niistä syntynyt lisäarvo ei paljastu eikä siten myöskään rekisteröidy. (Schneider & Enste 2013, 7)

Erityisesti Euroopan komissio pyrkii saamaan harmaan talouden mukaan bruttokansantuotelaskelmiin. Bruttokansantuote muodostaa EU:n budjetin pohjan, on eräs jäsenmaksujen maksuperusteista sekä merkittävä tukiaisten maksuperuste. (Hirvonen et al. 2010, 26.) EU:n säädöksissä luetaan harmaa ja laitton talous bruttokansantuotteeseen laskettavaan tuotantoon. Piilotalouden, jota ei tilastoida tietojen puuttuessa, mukaan ottaminen on työlästä monissa jäsenmaissa. (Nurminen 2008, 12.)

Fiskaalisesti harmaalla taloudella ymmärretään sinänsä laillista taloudellista toimintaa, joka salataan viranomaisilta tai jonka tulo salataan, jotta vältyttäisiin siitä menevistä veroista ja maksuista (Harmaan talouden selvitysryhmän välimuistio 1994). Tässä merkityksessä harmaan talouden käsite on sekä laajempi että suppeampi kuin kansantaloudellisen harmaan talouden käsite. Suppeamman siitä tekee, että sen ulkopuolelle jää laitton eli musta talous. Laajemmaksi sen tekee, että muun muassa salatut pääomatulot lasketaan siihen kuuluvaksi. Fiskaalinen harmaa talous on myös käsitteellisesti suurempi kuin kansantaloudellinen harmaa talous. Sen mittaaminen on myös vaikeampaa kuin kansantaloudellisessa harmaassa taloudessa. (Hirvonen et al. 2010, 29-30.)

Kuviossa 3 kuvataan harmaan talouden selvitystyöryhmän vuonna 1994 tekemä määritelmä, jonka mukaan harmaa talous on sinänsä laillista taloudellista toimintaa, mutta joka salataan viranomaisilta tai siitä saatava tulo salataan verojen ja maksujen välttämiseksi.

		Tulonsaaja	
		Yritys	Yksityishenkilö
Tulonlähde	Yritys	Liike- ja ammattitulojen jättäminen kirjanpidon ulkopuolelle Konkurssikeinottelu	Pimeänä maksettu palkka Peitelty osinko Salatut luontoisedut Pääomatulo
	Yksityishenkilö	Ohimyynti Tulojen salaus Ammattimainen kuutamourakointi	Satunnaiset palkkiot Vuokratulot Luovutusvoitot

Kuvio 3 Harmaan talouden esiintymismuodot rahavirran lähteen ja tulonsaajan mukaan (Hirvonen et al. 2010, 29)

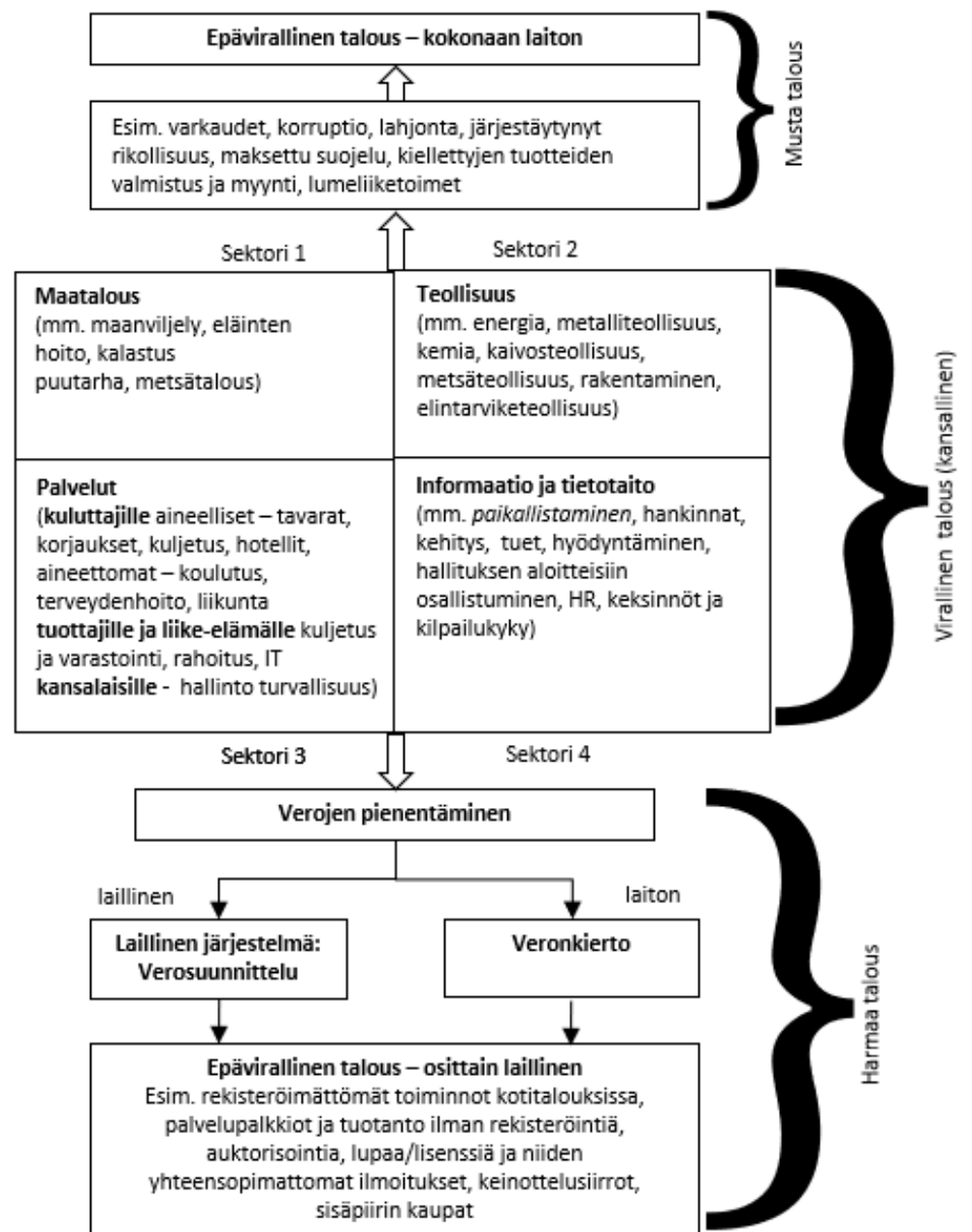
2.1.2 Harmaan talouden ja talousrikosten ero

Harmaa talous ja talousrikollisuus eivät tarkoita samaa asiaa, vaikka niissä samanlaisia piirteitä onkin. Suurin osa harmaan talouden tapauksista selvitetään hallinnollisilla toimenpiteillä, kuten jälkiverotuksella tai veronkorotuksilla, eikä niitä ilmoiteta eteenpäin poliisille. Useasti harmaaseen talouteen liittyvä teko voi täyttää talousrikoksen tai muun rikoksen merkit. Talousrikokset pitävät sisällään muitakin kuin verotuksen tai harmaan talouden piiriin kuuluvia rikoksia. (Hirvonen & Määttä. 2018, 18.)

Fiskaalinen harmaa talous voi täyttää verorikoksen ja usein myös eläkevakuutusmaksupetoksen tunnusmerkit. Fiskaalisen harmaan talouden käsitteen määritelmän mukaan toiminta on sinänsä laillista, mutta sen tuloja ei ilmoiteta. Laittoman talouden (musta talous) erottaa harmaasta taloudesta se,

että viranomaisilta salattu työ on sinänsä laillista toimintaa tai palkkatyötä. Laittomassa taloudessa toiminta on alusta lähtien rikollista kuten rahanpesusta tai huumekaupasta. (Hirvonen et al. 2010, 36.) Jos toimet eivät ole laillisia joka mielessä, ne eivät ole osa epävirallista taloutta. Esimerkiksi, jos tavarat ja palvelut ovat laittomia, kuten huumeet, toimia ei lueta epäviralliseen talouteen, mutta kylläkin rikolliseen talouteen. (Williams, Horodnic & Windebank 2017, 1422.)

Schneider, Raczkowski ja Mróz (2015, 36) kuvaavat virallisen ja laittoman talouden välisiä yhteyksiä kuviossa 4. Kansallisesti viralliseen talouteen voidaan lukea alkutuotanto, palvelut, teollisuus, informaatio ja tietotaito. Harmaaseen talouteen luetaan heidän tutkimuksessaan kaikki verojen pienentämiseksi tehdyt keinot. Se sisältää sekä laillisesti tehdyn verosuunnittelun että laittoman veronkierto. Toiminta harmaan talouden piirissä katsotaan puoliviralliseksi. Mustan talouden toiminta, kuten korruptio, järjestäytynyt rikollisuus ja salakuljetus, ovat täysin laittomia.

Kuvio 4 Epävirallisen talouden yhteys valtion kokonaistalouteen (mukaillen Schneider et al. 2015, 36)

2.1.3 Harmaan talouden suuruus Suomessa

Harmaan talouden suuruus Suomessa on vaihdellut eri tutkimuksissa. Suomalaiset tutkimukset pitävät sitä huomattavasti pienempänä kuin ulkomaiset tutkimukset. Schneider ja Williams (2013, 30) esittävät, että harmaan talouden kokoa määriteltäessä yritetään mitata taloudellista toimintaa, jota ei kuitenkaan ole tallennettu mihinkään. Vaikka harmaata taloutta on tutkittu jo 30 vuoden ajan, ei siltikään sen koosta, syistä ja seurauksista olla yksimielisiä (Hassan & Schneider 2016, 14). Viren (2015, 103) tuo esille harmaan talouden mittausingelman. Automaattisesti maksamatta jätettyjen verojen ja maksujen määrä ei ole sama kuin tulevaisuudessa on todennäköistä saada yritykseltä. Mikäli harmaata taloutta harjoittava yritys joutuisi maksamaan täydet verot ja muut maksut, se mieluummin poistuisi markkinoilta. Vaihtoehtoina toiminnan jatkamiselle on, että hintaa yritettäisiin nostaa tai palkkoja alentaa. (Takala & Viren 2012, 258.)

Harmaan talouden mittaustavat voivat olla suorina lähestymisiä, kuten tutkimukset ja verotarkastukset. Epäsuoriin mittaustapoihin luetaan tulojen ja menojen ero bruttokansantuotteessa, bruttokansantuotteen ja sähkön kulutuksen vertailu sekä rahan kysynnän ja markkinoilla olevan rahamäärän eroavaisuudet. Lisäksi voidaan käyttää monta indikaattoria sisältävää MIMIC-mallia. (Kelmanson, Kirabaeva, Medina, Mircheva & Weiss 2019, 6.) MIMIC (multiple indicator multiple causes) -malli arvioi harmaan talouden kokoa piilevänä muuttujana käyttäen havaittujen indikaattoreiden ja asioiden faktorianalyysiä ja rakennemallia (Berdiev & Saunoris, 2018, 226). Harmaan talouden mittaamisessa on käytetty useimmiten eri menetelmiä Suomessa ja ulkomailla. Kansainvälisissä tutkimuksissa MIMIC-menetelmä on käytetyin, kun taas suomalaisissa tutkimuksissa käytetään usein kansantaloudellista tai fiskaalista menetelmää. Myös Suomessa tehtyjen mittausten vertailu on vaikeaa, koska kansantaloudellisen ja fiskaalisen harmaan talouden käsitteet eroavat ja harmaaseen talouteen laskettavan todellisen rahamäärän osalta on hyvin paljon epävarmuutta. (Takala & Viren 2012, 259.)

Harmaan talouden suuruutta voi fiskaalisesti arvioida mikrotaloudellisella lähestymistavalla esimerkiksi verotarkastusten kautta. Verotarkastuksilla katsotaan kuitenkin vain osaa väestöstä ja se ei paljasta kuin osan salatusta tulosta. Niiden perusteella ei voi määrittää harmaan talouden kehitystä pidemmällä aikavälillä. (Schneider & Enste 2013, 16-17.) Virenin (2015, 106) mukaan h-armaan talouden määrittelemisen pelkästään verotarkastuksista vääristelee kuvaa. Verotarkastuksiin on valikoitunut jo yrityksiä, joiden tiedetään harjoittavan harmaata taloutta. Sisäministeriön (2016, 11) julkaisemassa harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunnan toimenpideohjelmassa vuosille 2016-2020 todetaan, että koska harmaassa taloudessa kyseessä on piilorikollisuudesta, tilastot kertovat useimmiten viranomaisten toiminnan tehokkuudesta harmaan talouden ja talousrikoksiin liittyvien viranomaistoimien määrissä eikä kattavaa kokonaiskuvaa asiasta ole pystytty tuottamaan.

Suomessa on tehty varsinaisesti vain kaksi harmaaseen talouteen liittyvää selvitystä (Viren 2015, 48). Tilastokeskus arvioi harmaan talouden määräksi Suomessa noin yhden prosentin bruttokansantuotteesta vuonna 2006 (Nurminen 2008, 14). Hirvonen et al. (2010, 58) arvioi kuitenkin Eduskunnan tarkastusvaliokunnan tilaamassa tutkimuksessa ”Suomen kansainvälistyvä harmaa talous” harmaan talouden suuruuden olevan noin 6,9 % bruttokansantuotteesta. Tämä luku on laskettu pelkästään tehtyjen verotarkastusten perusteella ja on hyvin karkealla tasolla. Yritykset eivät suinkaan joudu verotarkastuksen kohteeksi satunnaisesti, vaan yritykset luokitellaan tarkasti ja jaotellaan harmaa/ei-harmaa jaolla. Mikäli verotarkastuksia tehtäisiin satunnaisesti, päädyttäisiin niiden perusteella hyvin suuren harmaan talouden määrään. Mikäli taas ajatellaan, että kaikki verotarkastukset ovat kohdistettu riskiyrityksiin, harmaan talouden kokona voidaan pitää vain 0,6 %. Totuus suuruusluokasta on jotain näiden väliltä. (Viren 2015, 111-112.)

Harmaan talouden keskimääräisenä suuruutena 28:ssa EU-maassa, Norja, Sveitsi ja Turkki mukaan lukien, arvioitiin vuonna 2003 22,6 % bruttokansantuotteesta

(BKT) ja se laski vuoteen 2015 18,6 %:iin BKT:sta (Schneider et al. 2015, 34). Suomen harmaan talouden suuruudeksi arvioitiin toisessa tutkimuksessa vuonna 2009 17,7 % BKT:sta ja noin 43,1 % kannetuista veroista (Murphy 2012, 10-11). Kuitenkin Schneider et al. (2015, 45) omien laskelmien mukaan Suomen harmaan talouden suuruus olisi laskenut vuoden 2003 17,6 % BKT:sta vuoteen 2014 12,9 %. Suomessa harmaan talouden harjoittaminen olisi laskelmien mukaan vähäisempää kuin keskimäärin Euroopassa. MIMIC-mallilla suoritetuissa arvioissa, Kansainvälinen valuuttarahasto IMF laski Suomen harmaan talouden olleen vuonna 2016 noin 20 %. Tutkimuksen aloitusvuonna 2000 se oli Suomen osalta alimmillaan 18,1%. Korkeimmillaan luku kävi vuonna 2009 ollen 21,7 %. Vuonna 2016 Euroopan maiden harmaan talouden arvio vaihteli 10 %:sta noin 40 %:iin. Pienimmillään se oli kehittyneissä maissa. (Kelmanson et al. 2019, 25-26.) Myös Hassan ja Schneider (2016, 12) päätyivät tutkimuksissaan samaan suuruusluokkaan. He arvioivat harmaan talouden suuruudeksi Suomessa vuosina 1999-2013 keskimäärin 18,8 %.

2.1.4 Luova kirjanpito

Harmaaseen talouteen voidaan yhdistää usein käsite luova kirjanpito. Amat, Blake & Dowds (1999, 1) määrittelevät luovan kirjanpidon siten, että kirjanpitäjä käyttää kirjanpitosääntöjen tietämystään hyväksi ja manipuloi siten kirjanpidon kautta syntyviä yrityksen talouden tunnuslukuja. Luovaa kirjanpitoa käytettäessä ei noudateta tarkalleen kirjanpitosäännöksiä ja annetaan vääristelty kuva todellisuudesta tilinpäätöksessä (Gupta & Kumar 2020, 399). Perustekniikoina luovassa kirjanpidossa käytetään useimmiten taseen kaunistelua tai taseessa näkymätöntä rahoitusta. Edellisessä annetaan haluttu kuva lopputuloksesta, joka ei vastaa todellista kuvaa. Jälkimmäinen tekniikka vaatii enemmän työtä, mutta paljastuu myös huonommin. Siinä yrityksen vastuut ja velat piilotetaan ja saadaan näyttämään yrityksen muulta toiminnalta, kuten esimerkiksi myynniltä tai omaisuudelta. (Cugova & Cug 2020, 4-5.) Sekä Milesi-Ferretti (2004, 390) että

Bernoeth ja Wolff (2008, 481) toteavat, että mitä läpinäkyvämpiä toimet markkinoilla ovat, sitä vähemmän luovaa kirjanpitoa ilmenee. Voidaankin päätellä, että valtiovallan toimenpiteillä on merkitystä harmaan talouden harjoittamisessa.

Luovalla kirjanpidolla voidaan nähdä yhtymäkohtia earnings managementiin, jossa sääntöjen puitteissa ohjaillaan raportointia ja kirjattavia tapahtumia tiettyä tarkoitusta varten. Earnings managementia voidaan pitää kirjanpidon manipulointina, joka perustuu tulojen ja menojen suunnitteluun. Se antaa mahdollisuuden muokata niitä sopiviksi kirjanpitosäännösten porsaanreikien kautta. (Kaya & Yazan 2019, 55)

2.1.5 Harmaan talouden toimija

Harmaassa taloudessa osallistujina on aina kaksi osapuolta, maksun suorittaja ja maksun välttelijä. Suorituksen maksaja voi olla lähes kuka tahansa yksityishenkilö, yritys tai yhteisö. Harmaan talouden harjoittaja voi olla myöskin kuka tahansa toimija. Suorituksen maksaja voi itse olla täysin tietämätön maksun saajan harjoittamasta harmaasta taloudesta. Maksaja voi myös itse olla osallisena harmaassa toiminnassa tai edesauttaa tietoisesti sitä. (Hirvonen et al. 2018, 19.) Ostajat eivät tiedä, hoitavatko toimittajat lakisääteiset velvollisuutensa, kuten maksavat verot ja sosiaalivakuutusmaksut, toimivat työlainsäädännön mukaisesti ja onko ostaja mukana epävirallisessa taloudessa. (Williams et al. 2017, 1422.) Virenin (2015, 110) mukaan harmaan talouden toimijoissa on paljon pieniä yrityksiä. Ne tekevät helpommin kirjanpitorvirheitä ja kärsivät likviditeettiongelmissa. Tämä puolestaan viivästyttää veroja ja sosiaaliturvamaksuja sekä lisää todennäköisyyttä joutua verotarkastukseen.

Monesti siirrytään harmaaseen talouteen kustannusten pienenemiseksi, mutta syyt voivat olla myös sosiaalisia tai saatavuuteen liittyviä. Ongelmat tavaroiden tai

palveluiden saatavuudessa, nopeudessa tai laadussa virallisia kanavia pitkin vaikuttavat halukkuuteen käyttää epävirallisia kanavia. (Williams et al. 2017, 1430.) Harmaan talouden prosessi ruokkii itse itseään. Rehellisesti toimivien yritysten houkutus siirtyä harmaaseen talouteen kasvaa kilpailtaessa epärehellisten yritysten kanssa. Tämä asettaa paineita eri toimialoilla siirtyä harmaan talouden puolelle. (Harmaan talouden katvealueet 2010, 3.)

2.2 Kirjanpitäjä

Yhä useammin pienen yrityksen kirjanpito- ja veroasioiden hoito on annettu ulkopuoliselle taholle hoidettavaksi (Leppiniemi & Leppiniemi 2010, 14). Ammattilainen tekee kirjanpidon nopeasti sekä vähentää kirjanpidossa tapahtuvia virheitä, joita kokemattomalle tekijälle voisi useasti sattua. Asiakas saattaa hoitaa joitain kirjanpidon alueita itsenäisesti omilla järjestelmillään ja niistä on liittymä kirjanpitojärjestelmään tai käytetään kirjanpitäjän kanssa samaa pilvipalvelujärjestelmää. (Ojala, 2019.)

Kirjanpito on ajan myötä muuttunut paperisista tilikirjoista sähköisesti pidettävään kirjanpitoon. Kirjanpitojärjestelmä on nykypäivänä usein osa yrityksen toiminnanohjausjärjestelmää, joka muodostuu yrityksen yhteen integroiduista tietojärjestelmistä. (Bredmar 2017, 116.) Digitalisaatio tulisi nähdä kirjanpitäjän urakehityksen mahdollistajana, ei pelkästään uhkana. Digitalisaatio poistaa kirjanpitäjältä rutiinistyön ja silloin kirjanpitäjällä on mahdollista keskittyä kirjanpidossa vaativampiin asiantuntijatehtäviin. (Aho 2019, 24-25.)

2.2.1 Kirjanpitäjän tehtävä

Kirjanpidon päätarkoitus on yritystoiminnan tuloksen selvittäminen. Yrityksen tuloksesta ovat kiinnostuneita ennen kaikkia yrityksen omistajat, mutta myös sijoittajat ja luotonantajat (Watkins 2007, 8). Tulos vaikuttaa myös maksettaviin veroihin ja muihin maksuihin. Kirjanpidosta on säädelty useissa laissa. Tärkeimmät säännökset löytyvät kirjanpitolaissa ja -asetuksessa sekä pien- ja mikroyritysten tilinpäätöstä koskevassa asetuksessa. Eri yhtiömuodoille, kuten esimerkiksi osakeyhtiölle, avoimelle yhtiölle sekä kommandiittiyhtiölle, on oma lainsäädäntönsä. (Tomperi 2019, 11.)

Kirjanpitolain (KPL 1336/1997) 1:8 määrittelee, että jokainen, joka harjoittaa liike- tai ammattitoimintaa, on kirjanpitovelvollinen tästä toiminnasta. Kirjanpitolain 1a mukaan myös luonnolliset henkilöt voivat olla kirjanpitovelvollisia. Liiketoiminnalla tarkoitetaan ulospäin suuntautuvaa, jatkuvaa ja itsenäistä toimintaa, joka tapahtuu ansaintatarkoituksessa ja siihen liittyy yrittäjänriski. (Tomperi 2019, 12.) Kirjanpitolain 1:3 mukaan kirjanpitovelvollisen on noudatettava hyvää kirjanpito tapaa. Hyvä kirjanpito tapaa sisältää sekä lainsäädännön että kirjanpito käytännön ja -teorian (Leppiniemi & Leppiniemi 2010, 4). Lain 2:1 mukaan kirjanpito velvollisen on merkittävä kirjanpitoonsa liiketapahtumina menot, tulot, rahoitustapahtumat sekä niiden oikaisu- ja siirtoerät. Tilikaudelta on laadittava kirjanpitolain 3:1 perusteella tilinpäätös, joka sisältää mm. taseen ja tuloslaskelman liitetietoineen. Kirjanpitolain 3:2 mukaan tilinpäätöksen tulee antaa oikea ja riittävä kuva yrityksen toiminnan tuloksesta sekä taloudellisesta asemasta. Olennaisuuden periaate esiintyy useassa yhteydessä kirjanpidossa. Sillä tarkoitetaan, että seikat, joilla on merkitystä tilinpäätöstä tulkittaessa, tulee kuvata tarkasti. (Leppiniemi & Leppiniemi 2010, 46.)

Hyvä tilitoimistopa

Taloushallinnon palveluja tarjoavien auktorisoitujen yritysten ja yhteisöjen valtakunnallinen Suomen Taloushallintoliitto julkaisi vuonna 2012 toimialastandardin TAL-STA. Tätä ennen kirjanpitäjät noudattivat jo alan eettistä ohjeistusta, vuonna 2005 hyväksytyä hyvää tilitoimistotapaa. (Lyytinen 2012.) Toimialastandardia sekä hyvää tilitoimistotapaa noudattamalla tilitoimiston on mahdollista tuottaa luotettavaa ja oikeaa tietoa ja palvelua asiakkailleen, viranomaisille sekä muille tietoa tarvitseville. Toimialastandardi ei kuitenkaan kata kaikkia tilanteita, vaan silloin on syytä noudattaa muita toimenpiteitä, kunhan se vastaa toimialastandardin tarkoitusta. (Taloushallintoliitto 2020c.) TAL-STA -standardit sisältävät kirjanpidollisia ohjeita, joita noudattamalla kirjanpitäjä omalta osaltaan osallistuu harmaan talouden ehkäisemiseen. Standardeissa ei kuitenkaan käsitellä asianomaisen lainsäädännön sisältöä tai ohjeistusta. Erityisesti standardit TAL-STA1 ja TAL-STA3 sisältävät toimenpiteitä harmaan talouden huomioimisessa kirjanpidossa sekä kirjanpitäjän selvitysvelvollisuuden asiakkaastaan.

TAL-STA1 sisältää eettisen ohjeistuksen taloushallinnon asiantuntijapalveluissa. Standardin mukaan kirjanpitäjän tulee noudattaa voimassa olevaa lainsäädäntöä ja hyvää toimintatapaa alalla. Kirjanpitäjän tulee toimia vastuullisesti ja huomioida asiakkaan etu. Toiminta on itsenäistä ja riippumatonta. Taloushallinnon palveluyrityksen ei kuitenkaan edellytetä varmistuvan kirjanpidossa tapahtumien oikeellisuudesta. Kirjanpitovelvollinen vastaa itse kirjanpitoaineiston oikeellisuudesta ja riittävydestä. Kirjanpitäjä voi hankkia lisäselvityksiä asiakkaaltaan, mikäli katsoo sen tarpeelliseksi kyseessä olevan asian selvittämiseksi. (Taloushallintoliitto, 2020a.) TAL-STA3 määrittelee millaisilla toimilla palveluyritys voi varmistaa tuottamansa kirjanpidon laadukkuuden. Standardi sisältää perehtymis-, selvilleotto- ja varmistusvaatimuksen asiakkaan liiketoiminnasta. (Taloushallintoliitto 2020b.) Tämä standardi täyttää myös lain

rahanpesun ja terrorismin rahoittamisen estämisestä (444/2017) esittämiä vaatimuksia kirjanpitäjälle.

Kirjanpitolain (1336/1997) 3:9 mukaisesti tilinpäätös ja tilintarkastuskertomus on rekisteröitävä Patentti- ja rekisterihallituksessa, mikäli vähintään kaksi seuraavista rajoista ylittyy päättyneellä tai sitä edeltäneellä tilikaudella: liikevaihto 12 000 000 euroa, taseen loppusumma 6 000 000 euroa ja palveluksessa keskimäärin 50 henkilöä. Patentti- ja rekisterihallitukselle toimitetut asiakirjat ovat julkisia.

2.2.2 Kirjanpitäjän vastuu

Kirjanpitäjälle tunnusomaista on hyväksyä vastuut, jotka palvelevat yleistä etua. Kirjanpitäjän vastuu ei ole ensisijaisesti miellyttää asiakastaan. (Çalıyurt 2019, 4.) Bakerin (2014, 143-144, 154) mukaan yleinen etu sisältää myös kolmansien osapuolten, kuten sijoittajien ja alihankkijoiden, edun. Kirjanpidon yleistä etua palveleva tehtävä voi vaihdella luotettavien mielipiteiden tuottamisesta ja ohjeista luottavien tilintarkastettujen tilinpäätösten toimittamiseen kolmansille osapuolille. Kirjanpidon ammattilainen on tärkeässä roolissa säädellen ja jakaen taloudellisia resursseja.

Kirjanpitäjän työ perustuu lakeihin ja asetuksiin, joita hänen on noudatettava. Kirjanpitäjä on rikosoikeudellisessa vastuussa, jos hän havaittuaan virheitä yrittää itse toteuttaa kirjanpitoa korjaamatta tietoja. Vastuu säilyy kirjanpitäjällä myös niissä tilanteissa, joissa asiakas antaa selvityksen epäilyttävistä liiketapahtumista, mutta joihin kirjanpitäjä ei voi ammatillisen harkintansa perusteella täysin luottaa. (Ojala, 2019)

Kirjanpitäjän rikosoikeudellinen vastuu ei kuitenkaan vähene taloushallinnon työnjakoratkaisujen ja niistä laadittujen sopimusten perusteella. Mikäli taloushallinnon ammattilainen havaitsee, että maksu- tai muut yrityksen liiketapahtumat eivät luonteeltaan vastaa niiden todellista sisältöä, eikä niiden perusteella toteuttava kirjanpito johda tilinpäätöksen oikeellisuuteen, asiaan on puututtava. Jos kirjanpitäjä havaitsee esimerkiksi epäsuhdan maksetun palkan ja suoritettujen kilometrikorvausten välillä, asiasta on syytä pyytää selvitystä. Asiakkaan antama selvitys ei aina kuulosta luotettavalta kirjanpitäjän korvissa ja vastuu voi jäädä selvittämisestä huolimatta kirjanpitäjälle. Tilitoimiston johdolla on valvontavelvollisuus kirjanpitäjien pitämästä kirjanpidosta. Mikäli tämä on laiminlyöty ja havaitaan törkeä kirjanpitorikos, voi tilitoimisto rikoslaissa säädettyinä oikeushenkilönä joutua rangaistusvastuuseen eli maksamaan yhteisösakon. (Ojala 2019.) Esimerkkinä tästä voidaan pitää korkeimman oikeuden ratkaisua 2010:91, jossa rikosoikeudellinen vastuu jakautui ulkopuolisen tilitoimiston ja kirjanpitovelvollisen kesken riippuen osapuolten osuudesta tapahtumien suorittamiseen.

Kirjanpitorangaistusten kovennettua, on alettu käyttää taidokkaampia tapoja tehdä tekaistuja kuitteja ja perusteetonta laskutusta (Hirvonen & Määttä 2018, 22). Kirjanpitoalan sisällä on havaittu ongelmana kirjanpitäjien havainnointimahdollisuudet. Vaikka kirjanpitäjä näkeekin rahavirtojen kirjauksiin liittyvät tositteet, hän ei juurikaan pysty havaitsemaan tositteiden oikeellisuutta. Usein tekaistut tositteet on tehty näyttämään laillisilta, ennen kuin ne toimitetaan tilitoimistoihin. Tämä vaikeuttaa kirjanpitäjän mahdollisuutta varmistaa niiden aitous. (Tarvainen 2019, 19.)

Joskus yrityksen kirjanpitäjä esittää tilinpäätöksen yrityksen vaatimusten mukaisena. Tätä sanotaan luovaksi kirjanpidoksi. Luovassa kirjanpidossa rikotaan kirjanpidon sääntöjä ja luodaan positiivinen kuva yrityksen taloudellisesta tilasta. Luovaa kirjanpitoa on käytetty usein nurin menneissä yrityksissä. Luova kirjanpito

ei ole suoranaisesti laitonta, mutta se on epäeettistä, koska se on raportointistandardisääntöjen vastaista. (Gupta & Kumar 2020, 398.) Kun vastakkain ovat vahvatahtoinen yrittäjä ja palvelualtis kirjanpitäjä, usein päädyttiin tekemisen ja laadunkin kannalta hyvin epätarkoituksenmukaisiin ja asiakkaalle haitallisiin toimintamalleihin (Aho 2020, 15).

Verolainsäädäntö sisältää useita säännöksiä, joilla pyritään turvaamaan se, että verovelvolliset täyttävät velvoitteensa. Liike- ja ammatinharjoittajat ja kaikilla yhteisöllä on kirjanpitovelvollisuus. Niillä on mahdollista joutua myös verotarkastuksen kohteeksi. Kirjanpitovelvollisuus ei kuitenkaan yksin varmista veroilmoitusten oikeellisuutta. Tilinpäätöksen tulee antaa oikea ja riittävä kuva kirjanpitovelvollisen liiketoiminnasta. Sitä arvioivat myös ulkopuoliset tahot, kuten rahoituslaitokset ja kilpailijat. (Hirvonen & Määttä 2018, 22)

Tilitoimistoalalla 2010 toteutetuissa kyselyissä noin neljännes totesi, että tilitoimisto pystyy tunnistamaan hyvin harmaan talouden ilmenemismuodot. 44 % ilmoitti mahdollisuuksien vaihtelevan. Kyselyyn vastanneista enemmistön mielestä viranomaisten tehotarkastuskut ja valvontaprojektit auttoivat pienentämään harmaan talouden harjoittamista. Mikäli kirjanpitäjät ja tilitoimistot suorittavat tehtävänsä kunnolla sekä puuttuvat asioihin heti epäselvyyksiä havaittuaan, heillä voi olla tärkeä rooli talousrikosten ennaltaehkäisyssä. (Hirvonen et al. 2010, 172-175.) Samalla he osallistuvat harmaan talouden etenemisen pysäyttämiseen.

2.3 Tilintarkastaja

Työ- ja elinkeinoministeriö asetti 1.3.2019 työryhmän valmistelemaan kevyemmän tilintarkastuksen sisällyttämistä lainsäädäntöön. Työryhmän on tarkoitus antaa esityksensä syksyllä 2020 (TEM 2019). Työryhmätyön yhteydessä

on harkittu myös kansainvälisen yleisluonteisen tarkastuksen ISRE 2400-standardin käyttöönottoa pienillä yrityksillä (Suomen Tilintarkastajat 2020b). Harmaan talouden selvitysyksikkö totesi lausunnossaan (VH 2019), että yleisöjulkisuuden lisääminen voi vähentää harmaata taloutta. Tilintarkastuksen on todettu parantavan yrityksen toiminnasta julkaistavien tietojen laatua. Kevyempi tilintarkastus ei kuitenkaan hyödytä harmaan talouden torjuntaa, koska ehdotuksen mukaan kevyemmässä tilintarkastuksessa tutkittaisiin vain kirjanpidon pääkirjan ja tilinpäätöksen tietoja, ei tositteita, joista harmaa talous usein tunnistetaan.

Jo aiemmin virkamiestyöryhmä selvitteli tilintarkastuslain muuttamista. Työ- ja elinkeinoministeriö teki elokuussa 2018 luonnoksen hallituksen esitykseksi, jossa ehdotettiin yritysten tilintarkastusvelvollisuuden rajojen korottamista. Esityksen mukaisesti kaikki kirjanpitolain mukaiset yhtiömuotoiset (OY, KY, AY) mikroyritykset olivat tilintarkastusvelvollisuuden ulkopuolella. Tavoitteena oli keventää yritysten hallinnollista taakkaa. Muilla yhteisömuodoilla oli tarkoitus säilyttää nykyisen tilintarkastuslain mukaiset tilintarkastusrajat. (TEM 2018.) Harmaan talouden selvitysyksikkö (VH 2018b) totesi tilintarkastustyöryhmän muistioon antamassa lausunnossaan tilintarkastettavien yritysten määrän laskevan noin puoleen nykyisestä. Erityisesti niin sanottujen mikroyritysten tilintarkastuksissa esiintyi kielteisiä tilintarkastuslausuntoja ja tällaisia yrityksiä oli pidettävä riskikohteina. Työryhmän muistion mukaan mikroyritykset rajattiin tarkastusvelvollisuuden ulkopuolelle. Ruotsissa korotettiin tilintarkastusrajoja vuonna 2010 ja muutoksen todettiin vaikeuttaneen harmaan talouden esille tuloa. Hallituksen esityksessä oltiin asettamassa tilintarkastajalle viranomaisille kuuluvia valvontavelvollisuuksia. Tämä olisi saattanut aiheuttaa ongelmia tilintarkastuskohteen johdon ja tilintarkastajan välisessä luottamuksessa. (Ruohonen 2020, 125-126.) Saadun lausuntopalautteen perusteella tilintarkastuslain esitystä ei viety vuonna 2018 eteenpäin, vaikkakin kevyemmän tarkastuksen selvittämistä kannatettiin. Annetun muutosesityksen kritisoitiin

vaarantavan harmaan talouden torjuntatyötä sekä taloudellisen raportoinnin luotettavuutta. (TEM 2018.)

2.3.1 Tilintarkastusvaatimus

Tilintarkastuslain (TTL 1141/2015) 3:5 mukaan tilintarkastuksen päätehtävä on varmistaa, että tilinpäätös antaa oikean ja riittävän kuvan yrityksen tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Tilinpäätöksen on täytettävä lain asettamat vaatimukset ja toimintakertomus tulee olla laadittu säännösten mukaisesti sekä niiden tietojen on oltava yhtäpitäviä. (Tomperi 2018, 13)

Tilintarkastuslain 3:1 mukaan tilintarkastuksen kohteena on yhteisön tai säätiön tilikauden aikainen kirjanpito, tilinpäätös ja hallinto. Toimintakertomus sisältyy tarkastuksen piiriin. Tilintarkastuslain 2:2 mukaan yhteisön tai säätiön on valittava tilintarkastaja, mikäli tarkastettavan yrityksen taseen loppusumma ylittää 100 000 euroa, liikevaihto tai sitä vastaava tuotto ylittää 200 000 euroa ja yrityksen palveluksessa on keskimäärin yli 3 henkilöä. Tilintarkastaja voidaan kuitenkin jättää valitsematta, mikäli päättyneeltä tai sitä edeltävältä tilikaudelta on täyttynyt korkeintaan yksi em. edellytyksistä. Euroopan Unionin tilinpäätösdirektiivin 2013/34/EU 3 artiklan mukaisesti tilintarkastuspakko ei koske yrityksiä, joissa liikevaihto on tilinpäätösdirektiivin asettamissa rajoissa: liikevaihto on 8 000 000 euroa, tase 4 000 000 euroa ja työntekijämäärä 50, ja näistä arvoista enintään yksi ylittyy. Jäsenvaltiolla on kuitenkin mahdollista nostaa liikevaihdon rajaksi 12 000 000 euroa ja taseen rajaksi 6 000 000. Jos Suomessa siirryttäisiin direktiivin mukaisiin tilintarkastusrajoihin, valtaosa Suomen yrityksistä jäisi direktiivissä määriteltyjen tilintarkastusrajojen alle (TEM 2015, 23).

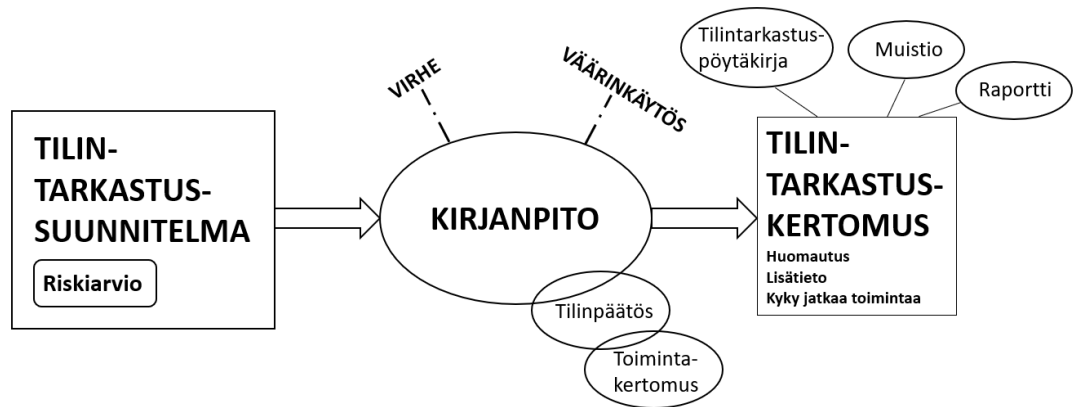
2.3.2 Tilintarkastusprosessi

Tilintarkastusprosessi voidaan jakaa kolmeen vaiheeseen: suunnitteluun, toteuttamiseen ja päättämiseen. Tilintarkastaja tekee ennen tarkastusta suunnitelman, jossa hän määrittelee tarkastuksen tavoitteet. Suunnitelmassa huomioidaan mm. tilintarkastusstandardin ISA 300 mukainen tilintarkastuksen kokonaisstrategia sekä tilintarkastuksen yksityiskohtaisempi toteuttaminen. Tilintarkastussuunnitelmaan sisällytetään myös standardin ISA 315 mukaisesti riskienarviointitoimenpiteet sekä muut suunnitellut standardin ISA 330 mukaiset toimenpiteet. (Virtamo 2015.) Tilintarkastussuunnitelmassa voidaan havaita riskin mahdollisuus. Suunnitteluvaiheessa havaittu tilintarkastusriski voi olla olennaisen virheellisuuden riski eli tilinpäätöksessä on virhe tai puute tai se voi olla havaitsemisriski eli tilintarkastaja ei havaitse virheellisyyttä. (Tomperi 2018, 30-31.)

Tilintarkastuslain (TTL 3:1:1) mukaiset tarkastusalueet tilintarkastuksessa ovat kirjanpito, tilinpäätös ja toimintakertomus sekä hallinto. Tilintarkastuslain mukaisesti tilintarkastajan on noudatettava työssään kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja (TTL 3:3) ja hyvää tilintarkastustapaa (TTL 4:3:2). Tilintarkastus tutkii osana tarkastusta, täyttääkö tarkastettavan kohteen kirjanpito kirjanpitolain vaatimukset ja tuottaako se tarkastuskohteen tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen laatimista varten oikeaa tietoa. (Horsmanheimo & Steiner 2016, 248.)

Tilintarkastusprosessin päätösvaiheessa tilintarkastaja dokumentoi suorittamansa tilintarkastustyön. Dokumentointi on osa hyvää tilintarkastustapaa. Tilintarkastuslain kolmannen luvun mukaan tilintarkastajan lakisääteiset raportit ovat tilinpäätösmerkintä (TTL 3:4), tilintarkastuskertomus (TTL 3:5) ja tilintarkastuspöytäkirja (TTL 3:7). Tilintarkastuksen ja tilinpäätöksen tarkastuksen

aikana saatetaan laatia raportteja. Yleisesti raportista käytetään nimitystä tilintarkastusmuistio. Muistio jaetaan yleensä yrityksen johdolle tai asianomaiselle taholle. (Horsmanheimo & Steiner 2016, 319, 342)

Kuvio 5. Tilintarkastus kirjanpitoon

Kuviossa 5 kuvataan tilintarkastusprosessin kulku. Tilintarkastaja aloittaa tilintarkastuksen tekemällä tarkastuskohteen ennakkotietojen mukaisen tilintarkastussuunnitelman. Sen osana tehdään riskiarvio tarkastuskohteesta. Tilintarkastuksen aikana tarkastetaan tosineiteiston sisältävän kirjanpidon lisäksi yrityksen tilinpäätösaineisto ja toimintakertomus. Yrityksen kirjanpito tarkastetaan useimmiten pistokokeellisesti. Kirjanpidon tosineiteistosta voi ilmetä poikkeavuuksia, jotka voivat olla tahattomia virheitä tai tietoisia väärinkäytöksiä. Tilintarkastaja laatii tarkastuksesta julkisen tilintarkastuskertomuksen ja tilintarkastuspöytäkirjan. Lisäksi tarkastuksen aikana ja sen jälkeen laaditaan muistioita tai raportteja, joissa voidaan ilmoittaa tarkastuksessa havaituista epäselvyyksistä yritykselle. Erilliset tilintarkastuksesta yritykselle tehdyt muistiot ja raportit eivät ole julkisia asiakirjoja.

2.3.3 Hyvä tilintarkastustapa

Tilintarkastajan on tilintarkastuslain 4:3 mukaan noudatettava hyvää tilintarkastustapaa suorittaessaan tilintarkastuslain mukaisia tehtäviä. Hyvä tilintarkastustapa ohjeistaa, miten tilintarkastus suoritetaan asianmukaisesti. Hyvä tilintarkastustapa on muiden ammattiohjeistusten mukaan niin sanottua ”tapaoikeutta”, jonka sisältö on ajan myötä muotoutunut nykyisenlaiseksi. (Ruohonen 2020, 54.) Tarkastusta suorittaessa tilintarkastajan tulee huomioida tarkastuskohteen mukainen lainsäädäntö, tilintarkastusta koskevat standardit, alan eettiset säännöt, viranomaispäätökset ja tuomioistuinten ratkaisut, alan keskeiset ohjeet ja suositukset sekä huolellinen tilintarkastuskäytäntö. (Suomen Tilintarkastajat ry 2020a.)

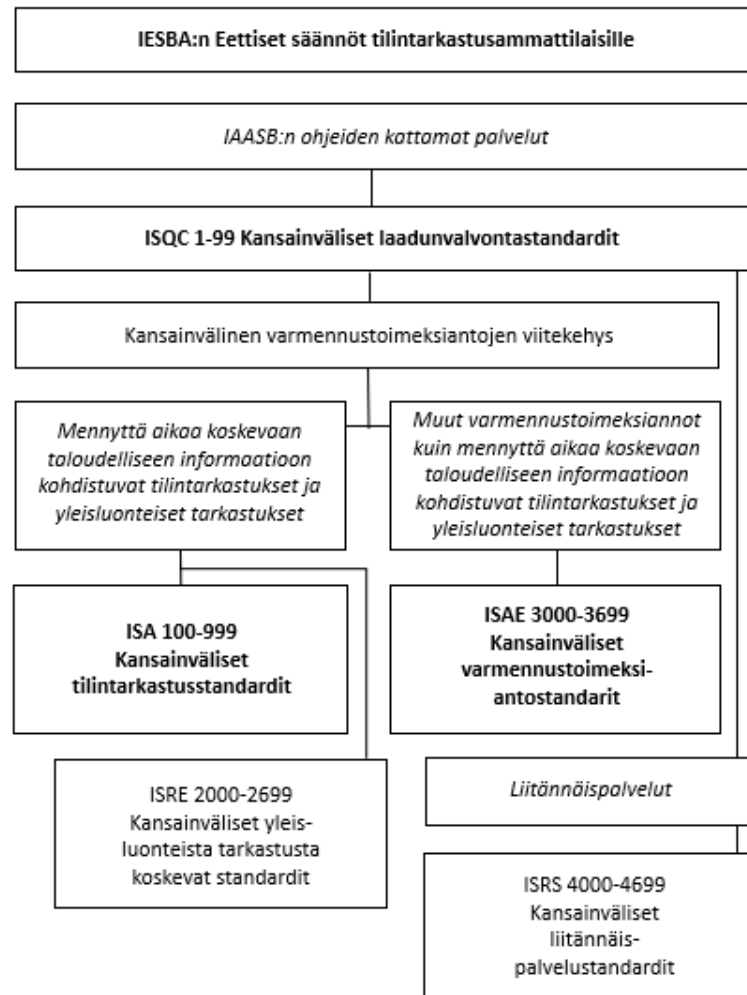
Tärkein tilintarkastusta koskeva laki on vuoden 2016 alusta voimaan tullut tilintarkastuslaki 1141/2015. Lakia muutettiin jo elokuussa 2016 täyttämään EU:n tilintarkastusdirektiivin ja -asetuksen mukaiset vaatimukset. Muutoksia tehtiin esimerkiksi tilintarkastuksen kohteeseen, tilintarkastuskertomukseen, seuraamusjärjestelmään sekä yleisen edun kannalta merkittävien yhteisöjen lisäsäännöksiin. (Suomen Tilintarkastajat ry 2020a.) Koska tilintarkastuslaki on yleislaki, se väistyy, jos muualla lainsäädännössä säädetään samasta asiasta eri tavalla. Tilintarkastuslain yli meneviä lakeja ovat muun muassa osakeyhtiölaki (624/2006) ja asunto-osakeyhtiölaki (1599/2009). (Horsmanheimo & Steiner 2016, 118.)

Lakisäätteistä tilintarkastusta koskeva kahdeksas yhtiöoikeudellinen direktiivi eli niin sanottu tilintarkastusdirektiivi annettiin vuonna 2006. Samalla muutettiin Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2006/43/EY tilinpäätösten ja konsolidoitujen tilinpäätösten lakisäätteisestä tilintarkastuksesta sekä direktiivit 78/660/ETY ja 83/349/ETY. Samassa yhteydessä kumottiin neuvoston direktiivi

84/253/ETY. Viimeisimmät muutokset EU-tasolla tilintarkastuslainsäädäntöön tehtiin direktiivillä 2014/56/ETY. (Horsmanheimo & Steiner 2016, 127.) EU:n tilintarkastusdirektiivin mukaan tilintarkastuksessa tulee noudattaa EU:n komission hyväksymiä kansainvälisiä tilintarkastuksia. Tärkeimmät standardit ovat kansainvälisen tilintarkastajaliiton IFAC:n yhteydessä toimiva IAASB-komitean (International Auditing and Assurance Standards Board) laatimat ISA- (International Standards of Auditing ja ISQC (International Standards on Quality Control) -standardit. Standardit ohjaavat tilinpäätöstä koskevaa tilintarkastusta sekä laadunvalvontaa tilintarkastusyhteisössä. (Suomen Tilintarkastajat ry 2020a.)

Seuraavassa kuviossa 6 on esitetty tilintarkastuksessa huomioitavat kansainväliset tilintarkastusalan standardit ja ohjeet Horsmanheimon ja Steinerin (2016, 162-163) yhteen keräämänä. Yleisesti standardit voidaan jaotella varmennustoimeksiantoja koskeviin standardeihin ja liitännäispalveluja koskeviin standardeihin.

IFAC:n ohjeiden rakenne

Kuvio 6 IFAC:n (mukaan lukien IAASB:n) standardien ja ohjeiden rakenne (mukailen Horsmanheimo & Steiner 2016, 163)

Tilintarkastuslain (TTL 4:1) mukaan tilintarkastajan on suoritettava tehtävänsä ammattitaitoisesti, rehellisesti, objektiivisesti ja ammatillinen kriittisyys säilyttäen sekä huolellisesti yleinen etu huomioon ottaen. Tilintarkastajien ammattikunnan IESBA on laatinut Eettiset säännöt tilintarkastusammattilaisille, jotka sisältävät eettiset peruseriaatteet sekä toimintaohjeita tilintarkastajille (Suomen Tilintarkastajat ry 2020a). IESBA:n eettisissä säännöissä on tilintarkastuslakiin verrattuna myös ammatillisen käyttäytymisen vaatimus sekä (TTL 4:8)

salassapitovelvollisuus. Kuitenkaan yleinen etu ei ole IESBAn eettisten sääntöjen tilintarkastajan peruseriaate, vaikka se säännöissä huomioidaankin. (Horsmanheimo & Steiner 2016, 159, 262.)

Patentti- ja rekisterihallituksen alainen tilintarkastusvalvonta on vuodesta 2016 lähtien valvonut tilintarkastajia. Tilintarkastusdirektiivi edellyttää, että jäsenmaan tilintarkastusta koskeva laadunvalvontajärjestelmä on riippumaton tilintarkastajista ja tilintarkastusyhteisöistä. Tilintarkastusvalvonta seuraa tilintarkastajien ammattitaitoa ja sen säilymistä. Tilintarkastusvalvonta tekee määräajoin laaduntarkastuksia tilintarkastajille. Näissä tarkastellaan, että tilintarkastustyö tehdään lain ja säädösten mukaisesti. (Tomperi 2018, 23.)

Hyvä tilintarkastustapa voidaan rinnastaa muilla aloilla voimassa olevaan tapaoikeuteen kuten hyvän asianajotapaan ja hyvän tilinpäätöstapaan. Voidaan ajatella, että huolelliset ammattihenkilöt noudattavat yleisiä tilintarkastuskäytäntöjä ja menettelytapoja, jotka pohjautuvat ammatilliseen harkintaan. Lisäksi tilintarkastajien tulee huomioida tuomioistuinten ratkaisut ja viranomaisten päätökset työssään. (Suomen Tilintarkastajat ry 2020.)

2.3.3 Harmaan talouden havaitseminen ja toimenpiteet

Tilintarkastuslain 3:1:n mukaan tilintarkastuksen kohteena on yhteisön tai säätiön tilikauden kirjanpito, tilinpäätös ja hallinto. Tilintarkastuksen tehtävänä on ilmoittaa tilintarkastuskertomuksessa kirjanpidon luotettavuus eli antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan toiminnan tuloksesta ja yhteisön tai säätiön taloudellisesta asemasta. Tilinpäätöksen merkitystä harmaan talouden torjunnassa heikentää merkittävästi se, että ja elinkeinonharjoittajat ja pienimmät osakeyhtiöt eivät kuulu tilintarkastusvelvollisuuden piiriin. (Hirvonen

& Määttä 2018, 23.) Koska harmaata taloutta ei kirjallisuudessa useinkaan käsitellä erillisenä asiana, ollaan sitä tässä työssä käsitelty väärinkäytösten ja petosten kautta.

Kansainväliset tilintarkastusstandardit, erityisesti ISA-standardit (International Standards on Auditing), ovat tärkeässä asemassa tilintarkastajan työssä. Tarkastajan tulisi tarkastuksessa pyrkiä olemaan ”ammattillisesti skeptinen” ja tarkastukseen tulisi sisältyä väärinkäytöksiä paljastavia testejä. (Samociuk et al. 2004, 92.) Tilintarkastajan tulee hankkia tarpeeksi näyttöä eli tilintarkastusevidenssiä, jotta tilintarkastaja voi tehdä lausuntonsa perustaksi johtopäätöksiä. Tilintarkastusevidenssi on sekä kirjanpitoaineiston tietoa että muita saatavilla olevia tietoja kuten kokouspöytäkirjoja. (Tomperi 2018, 32.) Kansainvälisessä väärinkäytöksiä käsittelevässä ISA 240 -standardissa oletetaan, että tilinpäätöksen virheellisyydet johtuvat joko väärinkäytöksestä tai virheestä. Virheenä pidetään huolimattonta tekoa, kun taas väärinkäytöksen edellytyksenä on tahallisuus. Tilintarkastajan tulee erityisesti kiinnittää huomiota väärinkäytöksiin, jotka aiheuttavat virheellisen tilinpäätöksen. Tällaisia tahallisia virheellisyyksiä voivat olla vääristelty taloudellinen raportointi tai varojen väärinkäyttö. Tilintarkastajan ei tule tehdä oikeudellisia päätelmiä väärinkäytöksen tapahtumisesta, vaikka tilintarkastaja voi epäillä väärinkäytöksen tapahtuneen. (Sihvonen & Uusi-Hautamaa 2019, 79.)

Skeptisyys on avainasemassa, kun tilintarkastaja analysoi kirjanpitoaineiston tietoja. Tilintarkastajan täytyy olla koko tarkastusprosessin ajan skeptinen väärinkäytösten havaitsemiseksi. Tilintarkastaja on yleensä sitä skeptisempi, mitä korkeammaksi riskitekijät arvioidaan ennakolta. Jos ennakolta ei havaita suurta riskiä, voi tilintarkastaja olla huomaamatta riskikohteita tarkastaessaan yritystä ja tulkitsee siten monet asiat virheellisyyksiksi ennako-oletuksissaan eikä todellisiksi väärinkäytöksiksi. (Mubako & O'Donnell 2018, 57.) Ammatillisella skeptisyydellä voidaan ymmärtää kyseenalaista näkemystä ja tarkkaavaisuutta

mahdollisista viitteistä koskien virheitä tai väärinkäytöksiä. Sekä ristiriitainen tilintarkastusaineisto että johdon vastausten luotettavuus kuuluvat kyseenalaistaa. (Horsmanheimo & Steiner 2016, 333-334.)

Ammattistandardit ohjaavat tilintarkastajia kohdistamaan skeptisminsä kirjanpidossa väärinkäytöksiin ja petosriskeihin. Yrityksen johtajat saattavat tietoisesti kohdistaa tilinpäätösraportointia vähäisen riskin sisältäviin tileihin ja tilintarkastajalta jää huomiotta mahdolliset virheellisyydet kirjanpidossa. (Mubako & O'Donnell 2018, 55.) Tilintarkastajan tulee olla ammatillisesti skeptinen myös silloin, kun tarkastuskohde on entuudestaan tuttu ja havaittu aiemmissä tarkastuksissa luotettavaksi (Ruohonen 2020, 248).

EU:n tilintarkastusdirektiivin 7 artikla kuvaa sääntöjenvastaisuutta. Tilintarkastaja valvoo, ettei tarkastuskohteessa ole syyllistetty väärinkäytöksiin, mutta vain lakisääteisten tarkastuskohteidensa, kirjanpidon, tilinpäätöksen, toimintakertomuksen sekä hallinnon osalta. Olennaisesti lainvastaisesta toiminnasta tilintarkastajalla on velvollisuus raportoida johdolle ja pyydyttävä selvitystä asiasta (TTL 3:5:4). (Horsmanheimo & Steiner 2016, 333.) Mikäli asiaa ei tutkita, tilintarkastajan on ilmoitettava asiasta eteenpäin asianomaiselle viranomaiselle (Sihvonen & Uusi-Hautamaa 2019, 79).

Tilintarkastajat tekevät yleisen riskikartoituksen suunnitteluvaiheessa etukäteen havaittujen oletettujen petosriskien osalta. Mikäli tilintarkastaja ei havaitse kohonnutta riskiä, ei hän myöskään tee tarkastussuunnitelmaa sen mukaisesti. Asiakkaan järjestelmien, liiketoiminnan ja riskien parempi ymmärtäminen auttaa tilintarkastajaa suunnittelemaan petosten havaitsemista. (Hammersley 2011, 114, 108.) Bowlin (2011, 1249) toteaa, että usein pienen riskin tarkastuskohteeksi oletettu asia jätetään vähemmälle huomiolle ja siten se lisää tarkastuskohteissa huomaamatta jäävän petoksen mahdollisuutta. Guptan ja Kumarin (2020, 398) mukaan tilintarkastajat yleensä jättävät luovan kirjanpidon huomioimatta

tarkastuksen yhteydessä, koska se ei ole laitonta, mutta se on epäeettistä. Luovassa kirjanpidossa muutellaan kirjanpidon tietoja itselle mieluisiksi, mutta kuitenkin säännösten rajoissa. Luovan kirjanpidon käyttö herättää epäilyn harmaasta taloudesta.

Nykykäytännöillä tarkastajien on vaikea päästä väärinkäytösten jäljille. Väärinkäytökset on piilotettu usein yksityiskohtiin eikä ilman ajan tuomaa kokemusta niitä usein huomaakaan (Samociuk et al. 2004, 93). Myöskin Hammersley (2011, 106-107) pani merkille, että tilintarkastajan kokemuksella on merkittävä rooli petosten havaitsemisessa. Koska petosten havaitsemista ei juuri työtehtävissä säännöllisesti esiinny, niihin liittyvä koulutus on paras oppimistapa. Patterson, Smith & Tiras (2019, 24) totesivat, että tilintarkastaja kiinnittää ensimmäisellä tarkastuskaudellaan tarkastuskohteessa enemmän huomiota mahdollisiin petoksiin ja toisella kaudella jättää ne vähemmälle huomiolle. Toimeksiannon jatkuminen heikentää myös tilintarkastajan itsenäisyyttä. Gonzalez & Hoffman (2018, 242-243) havaitsivat jatkuvan tarkastuksen vähentävän petosriskiä. Yrityksen vahva valvontajärjestelmä vähensi väärinkäytösten mahdollisuutta ja monilla yrityksillä kannattikin harkita valvonnan vahvistamista.

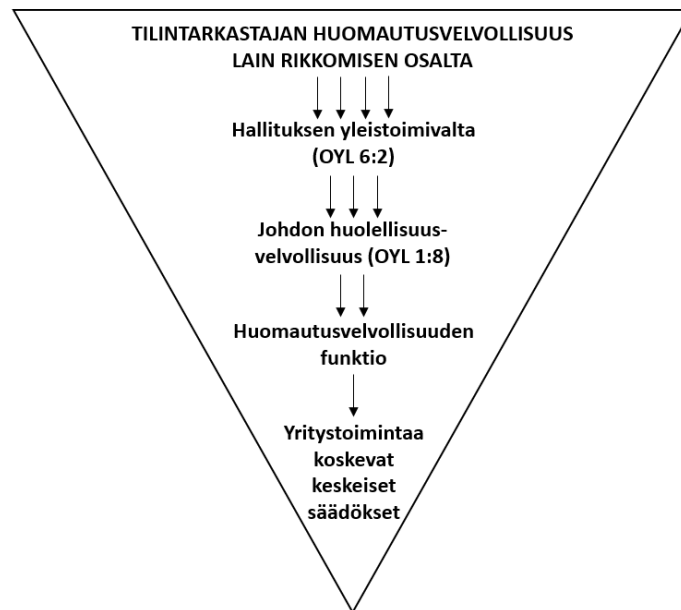
Väärinkäytökset liittyvät useimmiten kirjanpidon ja tilinpäätöksen vääristämiseen virheellisten muistiotositteiden avulla (Ruohonen 2020, 249). Hammersley (2011, 106) toteaa, että tilintarkastajilla on oltava tietoa petoksista, jotta he voivat edes tunnistaa petoksen riskitekijöitä ja reagoida niihin. Etukäteistieto petoksista tarkoittaa petokselle soveltuvien olosuhteiden ymmärtämistä sekä tietoa millä tavalla petokset näyttäytyvät. Petosten tunnistaminen edellyttää, että tilintarkastuksessa tehdään testejä niiden paljastumiseksi. Tilintarkastajan tulee suorittaa tarkastuksen yhteydessä tiettyjä toimenpiteitä väärinkäytösten tunnistamiseksi. Näitä toimia ovat esim. mahdollisten väärinkäytösten kohteita

koskevat tiedustelut ja aineiston analysoinnissa ilmenneet epätavallisten yhteyksien selvittäminen. (Horsmanheimo & Steiner 2016, 335.)

Tilintarkastaja antaa yleensä tilintarkastuksesta vakiomuotoisen lausunnon. Lausunto voi sisältää varauman, mikäli tarkastuksen yhteydessä tilintarkastaja toteaa, että virheellisyydet eivät ole olennaisia tai että hän ei pysty selvittämään niitä kunnolla. Lausunto voi olla myös kielteinen tai hän voi jopa jättää antamatta lausunnon. (Horsmanheimo & Steiner 2016, 339.) Lausunnon antamiseksi, onko tilinpäätös laadittu kaikilta osiltaan sääntöjä noudattaen, tilintarkastajan on oltava myös kohtuullisen varma, onko tilinpäätöksessä virheellisyyttä. Kohtuullisella varmuudella tarkoitetaan, että tilinpäätös antaa oikean ja riittävän kuvan korkealla varmuustasolla, mutta se ei ole täydellisen varmaa tietoa. (Tomperi 2018, 9.)

Tilintarkastajan tulee huomauttaa, mikäli hän havaitsee väärinkäytöksiä tarkastuskohteessaan. Mikäli väärinkäytöstilanne on selkeä, riittää tilintarkastajan vahva ja perusteltu epäily rikoslain kavallusta koskevia säännösten rikkomisesta. Tilintarkastajalla ei kuitenkaan ole velvollisuutta huomauttaa säännöksen rikkomisesta tulkinnallisessa tilanteessa. Myöskin kynnys huomauttaa yleisestä toimintaa koskevasta sääntelystä on korkea. (Ruohonen 2020, 242-249.)

Seuraavassa kuviossa 7 Ruohonen (2020, 109) kuvaa tilintarkastajan huomautusvelvollisuutta osakeyhtiölaissa. Tilintarkastajan huomautusvelvollisuus liittyy hallituksen tehtävään huolehtia osakeyhtiölain mukaisesta huolellisuusvelvoitteesta. Hallitus tekee päätökset monissa toimitusjohtajalle kuulumattomissa liiketoimissa sekä ohjaa toimitusjohtajan toimintaa.

Kuvio 7 Tilintarkastajan huomautusvelvollisuuden mallintaminen lain rikkomisen osalta (Ruohonen 2020, 109)

Tilintarkastaja on vastuussa toiminnastaan toimeksiantajalleen ja sivullisille. Tilintarkastajan tarkastustehtävä on suoritettava lain mukaisesti ja virheettömästi. Tilintarkastuslaissa vahingonkorvausvastuu on mainittu tilintarkastuslain kohdassa 10:3. Tilintarkastaja on yleensä vastuussa vain tarkastuksen kohteeseen liittyvästä toiminnasta (TTL 1:1:1) eli kirjanpidosta, tilinpäätöksestä ja toimintakertomusta sekä hallinnon tarkastamiseen liittyvistä toiminnasta. Teon on oltava tilintarkastajan tahallisesta laiminlyönnistä tai huolimattomuudesta johtuva. (Horsmanheimo & Steiner 2016, 476-478.) Hurwitz (2019, 8-9) toteaa, että ensisijaisesti yrityksen johto on vastuussa väärinkäytöksistä. Vaikkakin tilintarkastajan pitäisi havaita tarkastuksessaan ongelmakohtia, tilintarkastaja ei tarkasta kaikkia tapahtumia ja liiketoimia. Tilintarkastajat ovat kuitenkin sellaisessa asemassa ammattitaitonsa ja johdon luottamuksen suhteen, että he voivat konsultoida yritystä mahdollisuuksista vähentää petollista toimintaa.

Tilintarkastajalla ei ole nykylainsäädännössä mahdollista ilmoittaa viranomaisille kirjanpidosta löytyneistä epäilyksistään. Kuitenkin Tilintarkastuslain 4:8:1:n 3 kohdan mukaisesti tilintarkastajalla ei ole salassapitovelvollisuutta seikoissa, jotka viranomainen, tuomioistuin tai muu henkilö on oikeutettu saamaan tietoonsa. (Ruohonen 2020, 126.) Tällainen on muun muassa kirjanpidosta paljastuva rahanpesuepäily. Salassapitovelvollisuus estää kuitenkin raportoimasta väärinkäytöksistä ja virheellisyyksistä ulkopuoliselle. (Horsmanheimo & Steiner 2016, 340.)

3. TUTKIMUSMENETELMÄT JA -AINEISTO

Tässä luvussa kuvataan, millä tavalla tämä pro gradu -tutkimus on tehty. Luvun alussa kerrotaan tutkimusprosessin toteuttamisesta ja sen aikatauluista. Luvussa esitellään lisäksi tutkimuksessa käytetty menetelmä ja strategia. Haastateltujen henkilöiden taustat pohjustetaan. Lisäksi tuodaan esille, miten aineisto on tuotettu tähän työhön ja millä tavalla se on analysoitu.

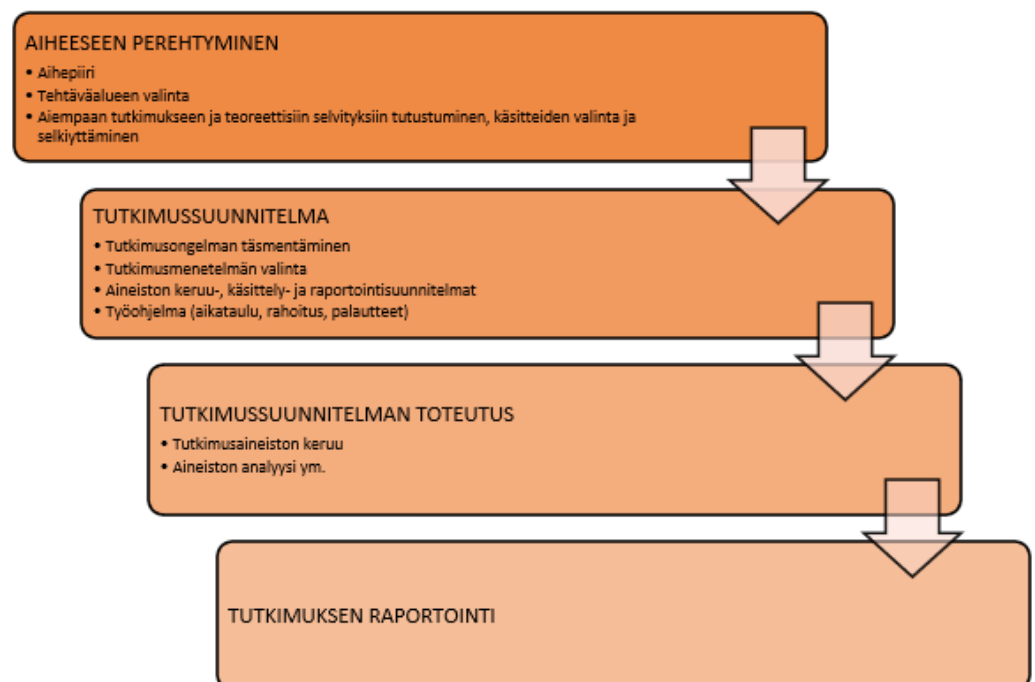
3.1 Tutkimusprosessi

Tutkimukseen haastateltaviksi valittiin kirjanpitäjiä ja tilintarkastajia. Keskusteltiin taloushallinnon parissa toimivien henkilöiden kanssa ja heidän kautta löydettiin henkilöitä haastatteluihin kysyttäviksi. Haastateltavaksi pyydettiin yhdeksää kirjanpitäjää, mutta vain kaksi heistä suostui. Monesti kirjanpitäjät vetosivat kiireeseen, mutta osa koki, että harmaa talous ei koske heidän asiakkaitaan ja siten heillä ei ole mitään annettavaa tutkimukseen. Lisäksi neljä mahdollista haastateltavaa osoittautui palkanlaskijoiksi, jotka eivät tehneet kirjanpitoa. He eivät työnkuvansa vuoksi sopineet informanteiksi. Kahta tilintarkastajaa pyydettiin haastateltaviksi ja he molemmat suostuivat siihen. Määrällisesti saatiin sovittua neljä haastattelua.

Haastateltaville lähetettiin haastattelukysymykset sähköpostilla ennen haastattelua. Näin haastateltavilla oli mahdollisuus miettiä etukäteen omia vastauksiaan. Haastattelut toteutettiin yksilöhaastatteluina toukokuussa 2020 joko puhelimella tai etäyhteydellä Skype- ja Teams-viestintäpalveluita käyttäen. Haastattelut kestivät reilusta puolesta tunnista reiluun tuntiin. Haastattelut tallennettiin ja ne kirjoitettiin puhtaaksi haastattelun jälkeen. Haastatteluteksti koodattiin ja luokiteltiin. Haastatteluista poimittiin sitaatteja tutkimuksen tuloslukuun. Haastatteluilla oli mahdollista tarkastaa pro gradussa esiteltäväksi

suunnitellut sitaatit ennen tutkimuksen julkaisua. Kolme haastatelluista henkilöistä halusi tarkastaa auki kirjoitetut haastattelut. Yksi haastateltu ilmoitti, että hän ei tarkasta sitaatteja etukäteen. Kaksi haastateltua teki pieniä muutoksia tekstiin, mutta yhdellä haastatelluista oli huomattavasti enemmän korjattavaa suunniteltujen sitaattien kieliasuun.

Seuraavassa kuviossa Hirsjärvi et al. (1998, 58) kuvaavat tutkimuksen tyypillistä kulkua. Tutkimus alkaa perehtymällä valittuun aihepiiriin. Tutkimukseen valitusta tehtäväalueesta tehdään päätös sekä tutustutaan aiempiin selvityksiin ja tutkimuksiin asiasta. Tutkimuksen kannalta keskeiset käsitteet valitaan ja selkiytetään niitä. Tutkimussuunnitelmassa täsmennetään tutkimusongelmia ja valitaan tutkimusmenetelmä. Aineiston keruulle, käsittelylle ja raportoinnille tehdään suunnitelma. Lisäksi tutkimukselle tehdään aikataulu. Tutkimussuunnitelman toteutusvaiheessa tutkittava aineisto kerätään ja se analysoidaan. Tutkimus päättyy sen raportointiin.

Kuvio 8 Tutkimuksen kulku (mukaillen Hirsjärvi et al. 1998, 58)

3.2 Tutkimusmenetelmä ja tutkimusstrategia

Tämä pro gradu -tutkimus toteutetaan kvalitatiivisena eli laadullisena tutkimuksena. Laadullinen tutkimus kuvaa todellista elämää mahdollisimmin kokonaisvaltaisesti. Tutkimuksessa tutkija ja asiasta jo tiedossa olevat seikat kietoutuvat yhteen. Saadut tulokset ovat aikaan ja paikkaan sidottuja ehdollisia selityksiä. Tutkimus pyrkii löytämään jo olemassa olevia tosiasioita. (Hirsjärvi et al. 1998, 161.)

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa tietoa tarkastellaan kokonaisuutena (Alasuutari 2011, 30). Ihmistä käytetään usein tiedon keruun instrumenttina. Analyysi siinä on usein induktiivista eli tarkastelussa lähdetään yksityiskohdista liikkeelle. Aineiston hankinnassa käytetään laadullisia metodeja, kuten teemahaastattelua. Haastattelujen kohdejoukko tutkimuksessa valitaan tarkoituksenmukaisesti. Tutkimussuunnitelma muotoutuu tutkimuksen edetessä. Aineistosta esiin nousevia asioita käsitellään ainutlaatuisina ja aineistoa tulkitaan sen mukaisesti. (Hirsjärvi et al. 1998, 165.) Tässä tutkimuksessa aineiston tuottamiseen käytetään teemahaastatteluja ja haastateltavat valitaan tutkimuksen aihetta ajatellen. Analyysissä huomioidaan haastatteluissa ilmenevät seikat.

Tutkimusstrategiana tässä pro gradussa käytetään tapaustutkimusta. Tapaustutkimuksella käsitetään lähtökohtaisesti useita tutkimusmenetelmiä ja erilaisia aineistoja. Tapaustutkimuksessa tutkimuksen kohde on useimmiten vain yksittäinen tapahtumakulku tai ilmiö. Tapaustutkimuksessa voi lähteä liikkeelle tapauksesta ja pohtia siihen sopivia käsitteiden analysointia sekä tutkimuksen kohdetta. Toisaalta tutkimuksen kohde voi olla jo tutkimuksen alussa selvillä, jolloin voidaan heti käyttää ja kehittää tutkimukseen sopivia käsitteitä. Usein tapaustutkimus sijoittuu näiden kahden tavan välille. (Laine, Bamberg & Jokinen 2007, 9-11.) Tässä tutkimuksessa aihepiiri rajataan kirjanpidossa ilmenevään harmaaseen talouteen, eikä kirjanpidon ulkopuolella ilmi tulevaa harmaata taloutta huomioida.

Tapaustutkimuksen tehtävä on saada tapauksesta ymmärrettävä. Tapaustutkimus voi myös pyrkiä tunnistamaan tai tulkitsemaan tiettyä yksittäistä ilmiötä. Tutkimuksen tavoitteena voi olla tulosten yleistäminen suhteessa muihin vastaaviin tapauksiin tai suhteessa akateemiseen keskusteluun. Pääosa tehdyistä tapaustutkimuksista on induktiivisia. Ne ovat otteeltaan aineistolähtöisiä ja pyrkivät kehittämään ja kyseenalaistamaan teoriaa. (Laine et al. 2007, 31, 38.) Haastateltavat antavat näkökulmansa tutkimuksen aihepiiriin ja näiden pohjalta voidaan muodostaa havaintoja harmaan talouden paljastumisesta kirjanpidossa.

3.3 Aineiston tuottaminen teemahaastatteluilla

Tässä tutkimuksessa käytetään puolistrukturoitua haastattelua. Teemahaastattelussa eli puolistrukturoidussa haastattelussa edetään etukäteen päätettyjen keskeisten teemojen sekä niihin liittyvien kysymysten varassa. Haastatteluilla pyritään löytämään merkittäviä vastauksia tutkimuksen tarkoituksen, ongelmanasettelun tai tutkimustehtävän kannalta. Etukäteen valitut teemat haastatteluissa liittyvät tutkimuksen viitekehykseen eli jo aiemmin tiedossa oleviin asioihin ilmiöstä. Haastattelun hyvä puoli on sen joustavuus. Haastattelussa kysymys voidaan toistaa, siihen liittyviä väärinkäsityksiä korjata, ilmauksia selventää sekä keskustella haastateltavan kanssa. Teemahaastattelussa kysymysten järjestys ja sanamuodot voivat vaihdella eri haastateltavilla. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 63-65.) Tutkimuksen teoreettinen viitekehys määrittelee, millainen aineisto siihen kerätään sekä millaista menetelmää sen analyysissä käytetään. Laadullisessa tutkimuksessa on normaalia tarkastella ilmiötä monesta eri näkökulmasta. Täten laadullisessa tutkimuksessa aineisto kerätään usein mahdollistamaan erilaiset tarkastelut. (Alasuutari 2011, 62.)

Tässä tutkimuksessa haastateltiin yksilöhaastatteluina neljää taloushallinnon henkilöä, kahta kirjanpitäjää ja kahta tilintarkastajaa. Haastattelujen kysymykset keskittyivät harmaan talouden ilmenemiselle kirjanpidossa. Etukäteen

toimitettujen haastattelukysymysten (liite 1) mukaisesti teemahaastatteluissa keskusteltiin aiheesta, voitiin tehdä tarkennuksia kysymysten tarkoituksiin ja keskusteltiin myös aiheeseen liittyvistä muista asioista, ei pelkästään kysymysten mukaisista asioista. Teemahaastattelun kysymykset olivat samat kaikille haastateltaville, mutta asioita painotettiin haastatteluissa eri tavoilla.

Taulukko 1 Haastateltavien kuvaukset

Haastateltava	Koulutus	Kokemus
Kirjanpitäjä (H1)	yo-merkonomi, yritysjuridiikan appro, KLT	37 v. erilaisia kirjanpitotehtäviä
Kirjanpitäjä (H2)	yo-merkonomi, KLT	31 v. erilaisia kirjanpitotehtäviä
Tilintarkastaja (H3)	tradenomi, ylempi amk, KLT, HT	8 v. kirjanpitäjä 8 v. tilintarkastaja
Tilintarkastaja (H4)	tradenomi, KTM, HT	18 v. tilintarkastaja

Taulukossa 1 kuvataan haastateltujen henkilöiden taustatiedot ja työkokemus. Haastateltavat jäivät anonyymeiksi henkilöllisyyden sekä työpaikan osalta. Kaikilla haastateltavilla oli kaupallinen koulutus ja he olivat suorittaneet jatko-opintoja kirjanpitoalla. Haastateltavat olivat suorittaneet myös KLT- tai HT-ammattitutkintoja, mutta osa haastatelluista ei ollut enää pitänyt niitä yllä. Taulukossa ne kuitenkin mainitaan haastateltavien koulutuskuvauksessa. Haastateltavien työkokemus vaihteli 16 vuoden ja 37 vuoden välillä. Siten kaikilla haastateltavilla oli pitkä työkokemus alastaan ja kokemusta haastatteluissa esitetystä kysymyksistä. Osa haastateltavista oli itselle ennestään tuntemattomia ja osa etäisesti tuttuja.

3.4 Analyysi

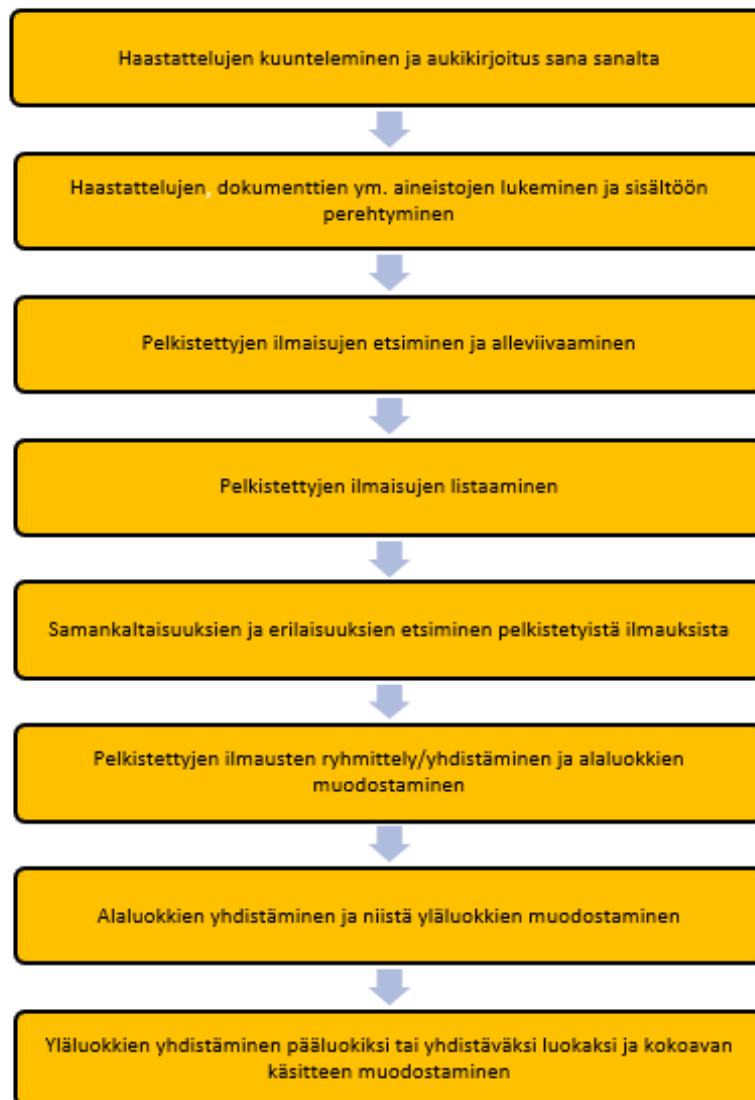
Laadullisessa analyysissä aineistoa tarkastellaan usein kokonaisuutena. Laadullisessa tutkimuksessa ei käytetä yleensä suurta joukkoa tutkittavia yksilöitä. Laadullinen analyysi voidaan nähdä kahtena vaiheena. Se koostuu ensinnäkin

havaintojen pelkistämisestä. Tällöin kiinnitetään huomiota mikä on tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen ja kysymyksenasettelun kannalta oleellista. Käsittelemättömät havainnot voidaan yhdistää ja vähentää näin tarkasteltavien havaintojen määrää. Laadullinen analyysi voidaan nähdä myös arvoituksen ratkaisemisena. Tätä voidaan nimittää myös tulosten tulkinnaksi. Tutkimuksessa tehdään tuotetuista johtolangoista ja käytettävistä vihjeistä tulkinta tutkittavasta ilmiöstä. (Alasuutari 2011, 30-35)

Sisällönanalyysi sopii laadullisen tutkimuksen perusanalyysimenetelmäksi. Se muodostaa analyysikokonaisuudelle väljän teoreettisen kehyksen. Analyysin tarkoituksena on muodostaa sanallisesti selkeä kuva tutkittavasta ilmiöstä (Tuomi & Hirsjärvi 2018, 78, 91). Vaikka sisällönanalyysiä käytetään paljon, kritisoi Salo (2015) sitä kevyeksi tavaksi analysoida. Analyysin tulisi löytää uusia asioita ja kiinnittää huomiota poikkeamiin.

Tämän tutkimuksen aineistoa analysoidaan aineistolähtöisesti. Tutkimuksen aineisto kerätään haastatteluissa ja se litteroidaan. Litteroitu aineisto koodataan eli aineisto tiivistetään ymmärrettävään muotoon. Haastatteluista etsitään siinä esiin tulevia ilmiöitä. Samanlaiset asiat yhdistetään eli luokitellaan. Tämän jälkeen tulkitaan saatuja tuloksia ja pyritään löytämään ratkaisu analyysissä ilmenneille seikoille.

Tuomi ja Hirsjärvi (2018, 91-92) esittävät aineistolähtöisen sisällönanalyysin seuraavassa kuviossa:

Kuvio 9 Aineistolähtöisen sisällönanalyysin eteneminen (mukaillen Tuomi & Hirsjärvi 2018, 91-92)

Kuvion mukaisesti analyysi aloitetaan haastattelujen purkamisella. Haastatteluista etsitään ilmaisuja, jotka kuvaavat tutkimustehtäviä ja ne listataan. Näin saaduista pelkistetyistä ilmaisuista etsitään samoja ja eroavia seikkoja. Tämän jälkeen ilmaukset ryhmitellään alaluokiksi. Alaluokista muodostetaan yläluokkia ja edelleen pääluokkia, jotka nimetään aineistosta nousevan ilmiötä kuvaavan aiheen mukaan.

4. HARMAA TALOUS KIRJANPIDOSSA

Tässä luvussa raportoidaan tutkimuksessa tehdystä analyysistä ja sen tuloksista. Tutkimuskysymykset on ryhmitelty kolmen eri teeman alle. Ensin tarkastellaan harmaan talouden merkkejä asiakkaassa ja kirjanpidossa. Seuraavaksi tutkitaan yrityksen tekemiä toimenpiteitä harmaan talouden ja väärinkäytösten torjumiseksi. Lisäksi selvitetään kirjanpitäjän ja tilintarkastajan toimenpiteitä, kun havaitaan epäkohtia kirjanpidossa. Tarkastellaan myös, kuka vastaa seuraamuksista harmaan talouden paljastuessa jälkikäteen. Lopuksi arvioidaan sekä nykytilannetta että tulevaisuuden näkymiä alalla.

4.1 Epäilyttävät havainnot

Asiakkaan tilannetta ei osattu tiedostaa useinkaan etukäteen ennen kirjanpidon näkemistä. Kuitenkin epäilyttävänä nähtiin, että asiakas oli vaihtanut tilitoimistoa useasti, kuten seuraavasta ilmenee:

”Toisesta tilitoimistosta on tullu asiakkaita, kellä on monta yritystä ja ku aletaan tutkii sitä yritysnimee, löytyy monta samantyyppistä nimee ja hälytyskellot soi, et mikähän tää juttu on ja miks on lähteny edellisestä tilitoimistosta. Onks sillä laskut maksamatta sinne tai onks siel jotain, ettei oo pystytty tekee.” (H2)

Tilintarkastajat saattoivat saada yrityksen kirjanpidon tehneeltä kirjanpitäjältä ennakolta tietoa asiakkaasta ja osasivat suhtautua jo valmiiksi epäilevämmiin saamaansa aineistoon.

”Yleensä mä asioin mulle tuttujen kirjanpitäjien kanssa. Sillon mä tiedän sen, että sieltä tulee turvallista asiakasta. Joskus kirjanpitäjä saattaa sanoa, et tässä on vähä tämmösii puutteita.” (H4)

Kirjanpitoaineiston toimittaminen kiireessä viime hetkellä oli merkki, joka herätti epäilyn virheellisyyksistä. Jos kirjanpitäjällä tai tilintarkastajalla ei ollut aikaa tutkia asiakirjoja kunnolla, oli mahdollista, että yrityksessä tietoisesti haluttiin aineiston jäävän vähemmälle huomiolle.

”Jos paperit tulee kauheen myöhässä tarkastukseen, ni se on aina jonkinmoinen indikointi siitä, että asiat ei oo ihan hoidossa. Se ei välttämättä tarkoita, et siellä on rikollisuutta, mut asioita ei vaan hoideta ajallaan.” (H4)

Kokemus auttoi huomaamaan, että joku asia ei ollut kunnossa yrityksen kirjanpidossa. Kirjanpitoaineiston nähdessään, saattoi siitä havaita hyvin nopeasti, ettei kaikki ollut sellaista kuin olisi pitänyt tavallisella yrityksellä olla.

”Kun tekee monien yritysten kirjanpitoja, niin oppii huomaamaan epätavallisia rahansiirtoja ja muita toimia, joilla siirretään rahaa itselle tai maksetaan korvauksia ”jollakin” perusteella ja sen jälkeen jollakin toimella vielä eteenpäin. Voin sanoa, että siihen tuli sellainen ”nenä”, että on voinut sanoa, että toimenpide ”haisee” eli vaatii vähintään lisätiedustelujen tekoa asiakkaalta” (H1)

Kaikki haastatellut näkivät käteisen käytön mahdollisuudeksi harmaan talouden harjoittamiselle. Venäjän kaupankäynnissä se oli kuitenkin yleinen tapa. Käteistä käyttämällä pystytään jättämään osa tapahtumista kirjaamatta ja samalla maksut jäävät verotuksen ulkopuolelle. Nykypäivänä harvemmin havaittiin enää, että asiakas pyytäisi muokkaamaan kirjanpitoa ja näyttämään yrityksen taloudellisen tilanteen tilinpäätöksessä todellisuutta parempana. Luovan kirjanpidon käyttö ei ollut yleistä tilitoimistoissa, vaikka ennen sitä yrittäjät välillä yrittivät pyytääkin. Harmaan talouden harjoittaminen ei suoraan näkynyt kirjanpitomateriaalista. Yrityksen taloudellinen tila paljastui kyllä helposti.

”Tietysti, jos käytetään paljon käteismaksuja ja käteisliikennettä on paljon, vaatii se aina huomioo.” (H4)

Tilintarkastajat kritisoivat sitä, että joku asia saattoi olla kirjanpidosta selvästi nähtävissä, mutta siihen ei ole kuitenkaan aiemmin puututtu. Syyksi he näkivät ammattitaidon puutteen ja vaaran menettää asiakas. Myös kirjanpidon tiedot saattoivat olla vanhentuneita eikä oltu ajan tasalla nykyajan vaatimuksissa. Samat puutteet koskivat tilintarkastajia itseään. Tarkastettavan yrityksen omistajat halusivat kuitenkin mahdollisten väärinkäytösten paljastuvan.

”Se on kyl välillä, et ei nähdä tai havaita. Huomata, et sen näkee suoraan tilinpäätöksen, ku saa käteen. Näkee, et täs on joku vialla. Ehkä siinä tulee sellanen tekosokeus tai sit joku, ettei ite huomaa.” (H4)

”Tiedot on vanhoja, koska viime vuosina on lait aika paljon muuttunu. Voi olla, et eletään sitä vanhan lain aikaa ja se onki muuttunu ihan päinvastaiseksi. Monesti mitä havaitsin virheitä, ne on osaamattomuutta tai huomaamattomuutta enemmän kuin että ne ois tahallista vääristelyä.” (H4)

”Kirjanpitäjä olisi se, kuka pystyisi paljastamaan ja huomaa sen [harmaan talouden]. Mutta haluaako se nostaa kissan pöydälle, koska se tietää, että se on asiakkaan meno. Siinä sahaa sitten omaa oksaansa aika pahasti. Sama juttu on tilintarkastajalla. Isompi yhtiö, missä omistus on eri kuin johto tai johtajat, siellähän tietysti tilintarkastaja toimii omistajien edun valvojana. Väärinkäytökset tapahtuvat todennäköisesti johdon toimesta, joten omistajat on erityisen kiitollisia, jos väärinkäytökset pystytään paljastamaan.” (H3)

Tilintarkastajan tehtävänä ei ole olla viranomaisen valvoja, vaikka näinkin on yritetty lainsäädäntöä muokata. Tilintarkastaja tarkastaa tilinpäätöksen oikeellisuutta ja siten ajaa omistajien etua.

”Tilintarkastuksenhan tarkoitus ei ole etsiä väärinkäytöksiä ja sitä harmaan talouden toteutusta ensisijaisesti. Tarkastetaan esimerkiksi tilinpäätöksen

oikeellisuutta. Se [harmaa talous] on monesti sivujuonne siellä, mikä voi tulla vastaan. Toki täytyy oma aikaresurssi käyttää siihenkin tehtävään.” (H3)

Yrityksillä on virheellinen kuva, että tilintarkastaja katsoisi kaikki tositteet. Tilintarkastaja käy tositteita pistokokeellisesti läpi. Tilintarkastajan tehtävä on enemminkin tutkia, että tilinpäätös antaa oikeat ja riittävät tiedot ja tositteet ovat vain osa tarkastettavasta aineistosta.

”Vain pieni osa tositemateriaalista käydään läpi. Viranomaiset katsovat ne todennäköisesti tarkemmin. Nykyään tehdään enemminkin data-analyysipohjalta. Ennen tositemappia selattiin sattumanvaraisesti tai valittiin vaikka joka 10. tositemateriaali. Pyritään poimimaan tiheämmin kiinnostavat tapaukset, joissa voisi olla jotain hämärää.” (H3)

Tilintarkastajat voivat epäillä harmaata taloutta kirjanpidossa esimerkiksi muistiotositteilla. Muistiotositteilta voi löytyä selvittettäviä oikaisukirjauksia. Vaikka tilin saldo voi olla nollassa, tilin sisällä on voinut olla paljonkin tapahtumia. Pankkitilitapahtumissa voi olla selvitystä vaativia tasasummia. Usein laskut eivät ole täysiä satoja tai tuhansia ja herääkin epäily tällaisista rahansiirroista, joille ei ole suoraan nähtävissä syytä. Tilintarkastajat voivat verrata varastokirjanpitoa ja inventaareja ja havaita eri järjestelmien välillä heittoja. Tällöin on mahdollista, että kaikkea myyntiä ei ole kirjattu näkyviin. Tilintarkastajat laskevat erilaisia tunnuslukuja kirjanpidosta ja niiden suuri vaihtelu herättää huomiota. Kateanalyttinen tarkastus on yksi käytetyistä keinoista:

”Kateanalyttinen tarkastus voisi paljastaa harmaata taloutta. Tuloslaskelmalta lasketaan myyntikatetta. Jos vilunkia tekevä on hölmö, ostot ilmoitettu kirjanpidossa, mutta myy osan ohi kirjanpidon. Tästä seuraa, että myyntikate on heikko, koska ostot on ilmoitettu kaikki, mutta vain osa myynnistä on

kirjanpidossa. Katevaihteluilla ja hyvin huonolla katteella pystyisi paljastamaan asian.” (H3)

Kirjanpidon tapahtumien poikkeava ajankohta herättää huomiota. Monesti niihin löytyy luonnollinen selitys.

”Viikonloppuisin ja öisin ja iltaisin tehtyjä kirjauksia, jos datasta löytyy aikaleima, mutta tilinpäätösaika kyllähän työtä tehdään ihmeelliseen aikaan. Ei tämä ajankohta aina tarkoita, että siinä olisi hämärää.” (H3)

Ennen kirjanpidon tekemistä ja tarkastamista ei kirjanpitäjällä tai tilintarkastajalla useinkaan ole etukäteen tietoa yrityksestä ja sen tilanteesta. Vaikka kirjanpitoa tarkastelisikin, voi siellä olevat epäselvyydet jäädä huomaamatta.

4.2 Toimenpiteet etukäteen ja jälkikäteen

Haastattelujen toisena teemana oli selvittää, millaisia toimenpiteitä haastatellut tekivät ennen toimeksiannon hyväksyntää sekä tehtävän jälkeen. Keskusteltiin myös, mitä asioita yritys oli tehnyt estääkseen väärinkäytösten syntymistä. Pohdittiin, kuka oli vastuussa, mikäli kirjanpidosta paljastui jälkikäteen yrityksen tekemiä rikkeitä.

Osalle asiakkaista kirjanpitäjä ei tehnyt selvityksiä etukäteen. Osa saatettiin tutkia hieman tarkemmin. Tilintarkastajat olivat tarkempia asiasta. Mitä isompi toimisto, sen varmemmin asiat käytiin riskienhallinnassa läpi. Toimeksiantoa ei hyväksytty, mikäli asiakas ei täyttänyt vaadittavia kriteereitä.

”Tein assistenttipyyynnön riskienhallintajärjestelmään, että tällainen asiakas olisi tulossa, voiko avata. Se kesti aikansa ja vaati mahdollisesti lisätietoja. Se saattoi mennä suoraan järjestelmän kautta jossei mitään ihmeellistä ilmennyt

missään tai sit se meni jolleki ihmiselle käsittelyyn. Meillähän oli riskienhallintaorganisaatio, missä oli ihmisiä töissä tekemässä näitä. Vaikeita asioita väännettiin ja ne luvitti niitä viime kädessä epäselviä tapauksia.” (H3)

Yritys on voinut itse tehdä estoja järjestelmiinsä, että sama henkilö ei voi tehdä kaikkia toimenpiteitä ja samalla väärinkäytösten mahdollisuus pienenee. Yrityskoon kasvaessa, voi yrityksellä olla omia varmistuksia tai jopa oma sisäinen tarkastus. Tällöin tilintarkastus keskittyy tarkastamaan sen rutiineja eikä tutkikaan alusta alkaen sen toimintaa.

”Isompi yritys, jossa on kontrolloympäristö, hyväksymiskontrolleja, käyttövaltuuksia järjestelmiin, täsmäytyskontrolleja, ei tarkastetakaan itse aineistoa niin paljoa, vaan katsotaan, onko kontrollit toimivia, vedenpitäviä. Hyväksytäänkö laskut, hyväksytäänkö maksut, ja jos ne toimii, silloinhan ne voi estää tällaisen väärinkäytöksen.” (H3)

Kirjanpidossa olleissa epäselvissä tapauksissa kirjanpitäjä tai tilintarkastaja selvitti asiaa ensin yrityksen kanssa. Tapauksesta tehtiin asiakirjoihin merkintä, mikäli myöhemmin sama asia aiheutti toimenpiteitä. Pyrittiin turvaamaan oma selusta. Saattoi olla myös mahdollista, että kirjanpitäjä ei saanut selvyttä asian todellisesta laidasta ja teki tapahtumasta sopivaksi katsomansa kirjauksen. Mikäli ammattilaiset jäivät selvityksen jälkeenkin epätietoiseksi, oli joissain tapauksissa mahdollista ilmoittaa asiasta eteenpäin viranomaisille. Lainsäädäntö saattoi kuitenkin rajoittaa eteenpäin ilmoittamista.

”Yrityksen ulkopuolisen kirjanpitäjän on velvollisuus epäselvistä asioista aina keskustella asiakkaan kanssa ja tarkistaa, mistä rahat tulevat, jos asiayhteys ei muuten toimitetusta aineistosta selviä. Kirjoitin tositteelle, että olen kysynyt asiasta: päivämäärä, keneltä kysytty ja hänen antamansa selvitys kysytystä asiasta. Näin toimien varmistit omaa selustaasi.” (H1)

”Kirjanpitoon ja ulkopuolisen kirjanpitäjän tietoon pankkitililtä näkyvät erikoiset nostot tulivat tietoon vasta jälkikäteen, joten siinä vaiheessa ei kirjanpitäjä oikeastaan ollut enää mitään muuta tehtävissä kuin kirjata yritysmuodosta riippuen joko yksityisnostoksi tai lainasaatavaksi omistajalta.” (H1)

”Kirjanpitoasiakas, joka on sitte lähtenyt, mutta kirjanpitäjää on niin paljon jurppinu, ku se on siellä jotaki huomannu, et kirjanpitäjä on tehny sit verottajalle ilmiannon jostakin, et vois mennä kattoo, et onks kaikki niinku pitää.” (H2)

Haastateltavat näkivät, että yritys oli pääasiassa vastuussa kirjanpidon virheellisyyksistä. Oli kuitenkin mahdollista, että kirjanpitäjä tai tilintarkastaja saattoi joutua vastuuseen, jos ei hoitanut omaa osuuttaan kunnolla. Vaikka kuvitellaan tilintarkastajan huomaavan kaikki asiat, hän ei kuitenkaan tarkasta jokaista tositetta. Tässäkin tilanteessa dokumentointi on tärkeässä asemassa.

”Kyllähän se yritykselle tulee ensimmäisenä. Hallitus on vastuussa tilinpäätöksestä. Tutkitaan, jos ajattelee et sieltä löydetään jotakin isompaa ja se menee sitten vaikka oikeuteen. Siinä kohtaa tilintarkastajan paperit käydään läpi, et oisko pitäny huomata. Kaikkeahan ei voi tarkastaa, kaikkeahan ei voi huomata, ei tilintarkastaja kato joka paperia. Miten on omat riskit määritellyt työpapereissa ja olennaisuudet ja miten on työn tehnyt. Onko havaittavissa, et tilintarkastaja ois laiminlyönyt työtänsä, sitten siitä voi tulla seuraamus, jos on jollakin tavalla tuottamuksellisesti tai ei ole toiminut huolellisesti.” (H4)

”Jos sä tietosesti teet jonku kirjauksen tai sun ois pitäny tajuta, et siinä on jotaki, vaikka ois tekastuja kuitteja tai jotain tietoa, et tää ei välttämättä oo ihan oikein, ni sit sitä ei sais tehdä, vaan pitäis viheltää se peli poikki. - - Sekään ei enää riitä, että asiakas allekirjoittaa, et pistä se sinne kuluihin tai et nyt hän hyväksyy sen, että kirjaat myyntiin ilman kaikkia asiakirjoja. Tarvii olla ne paperit ja todentaa mitä sä kirjaat ja teet, ettei tuu jälkikäteen mitään seuraamuksia siitä.” (H2)

”Joku on joskus sanonut viisaasti, että tilintarkastaja saa olla tyhmä, muttei laiska. Jos tilintarkastaja tulee papereittensa perusteella johonkin johtopäätökseen, asia on näin ja sen perustelee. Tilintarkastaja on silloin hyvin vahvoilla. Jos hän on tullut väärään johtopäätökseen, mut hän perustelee, miks hän näin ajattelee, se on tilintarkastajan asia, mut sit, jos on laiska, eikä tee työpapereita kuntoon, niin sitten voi käydä huonosti.” (H4)

Tärkeää oli, että sekä kirjanpitäjä että tilintarkastaja tekivät epäselvistä asioista kirjanpitoon jälkikäteen tarkastettavissa olevat merkinnät. Mikäli myöhemmin paljastui epäselvyyksiä, saattoivat he tällä tavalla osoittaa selvittäneensä asiaa aikaisemmin. Yritys oli kuitenkin vastuussa useimmiten virheistä.

4.3 Nykytilanne ja tulevaisuus

Molemmat ammattiryhmän edustajat kokivat työelämän vaatimusten kiristyneen. Monesti asiaan liittyvät kirjalliset työt vievät niin paljon aikaa, että varsinainen perustyö jää vähemmälle. Tilintarkastaja koki asian näin:

”Työnantaja vaatii, valvoja vaatii, asiakkaat vaatii. Koko ajan vedetään ruuvia kireämmälle. Aikaa ei jää tarkastustyölle, vaan dokumenttien täyttämiseksi, dokumentointia jne.” (H3)

Haastateltavat näkivät, että koko ajan on tärkeää pysyä ajan tasalla. Asiat muuttuvat jatkuvasti eikä voida toimia samalla tavoin kuin aiemmin. Kirjanpitäjien KLT- ja tilintarkastajien HM-tutkintojen ylläpitäminen vaatii säännöllistä kouluttautumista. Vaikkei erikoistutkintoa olisikaan, on oltava perillä nykyajan vaatimuksista.

”Talouhallintopuolella ja lainsäädäntö muuttuu koko ajan. Tätä työtä ei voi tehdä, jos ei lue ja käy koulutuksissa. Olisit tippunut kelkasta jo aikaa sitten ja eläisin vielä 14 %:n alv-kantaa tai jotain muuta vastaavaa.” (H1)

”Kyllä tilintarkastajaa on ohjeistettu, tilintarkastusyhdistys ohjeistaa aika tarkkaan. Antaa ohjetta esimerkiksi rahanpesuun liittyen ja tunnistamiseen.” (H4)
Työssä on myös koko ajan turvattava oma selustansa. Mikäli myöhemmin tulee ongelmia kirjanpidossa, ei kirjanpitäjä tai tilintarkastaja voi joutua syytteeseen, jos on selvittänyt ja dokumentoinnut asian.

”Kirjanpitäjän vastuu on selkeesti kasvanu, et sillon ku oon alottanu, ni ensimmäisessä tilitoimistossa oli hyvin pitkälti et aina ajatellaan sitä yrittäjän etua, et jos hän voi vähänkään jotain vähentää tai käyttää hyväkseen, niin aina mennään sen kautta. - - Mut se on muuttunu, ollaan tiukempia. Pelkästään asiakkaan nimi siinä ei riitä siihen, et me voidaan vähentää mitä tahansa. Jos sitten asiakas vaatii et se pitäis sinne laittaa, ni rivikirjanpitäjä lähtee hakee esimieheltä nimmaria, et voiks tän laittaa, et hän ei ota vastuuta tästä.” (H2)

Nähtiin, että kirjanpito on luotettavampaa nykypäivänä verrattuna menneeseen aikaan. Lähes kaikki pienet yhdistyksetkin hoitavat kirjanpitonsa sähköisesti. Tämä nähtiin tietojen oikeellisuuden paranemisena.

”Sähkönen kirjanpito on auttanut, et siinä et ne on enemmän ajan tasalla.” (H2)

Tilintarkastuksessa koettiin, että yrityksiä kohdellaan tällä hetkellä liian samanarvoisina, vaikka pienen ja suuren yrityksen toiminta oli hyvin erilaista. Käytetyt tilintarkastusstandardit olivat tällä hetkellä samat molemmille kokoluokille. Tilintarkastusprosessi oli pienelle yritykselle raskas ja kallis prosessi.

”Tarkastus perustuu standardeihin. Samat standardit säätelee todella ison kansainvälisen konsernin tarkastusta mutta säätelee myös todella pienen

kaivinkonefirman tarkastusta. Sitä ei ole skaalattu mitenkään. - - Matin kaivinkoneyritys ei halua maksaa tilintarkastuksesta kuin muutaman satasen. Monta tuntia saat tilintarkastuspalvelua sillä kahdella sadalla eurolla?” (H3)

Kaikki haastatellut olivat yhtä mieltä, että lakien ja säännösten vaatimukset heille tulevat koko ajan kiristymään. Nykyinen kehitys on, että siirrytään entistä enemmän sähköiseen maailmaan. Sen nähtiin vähentävän harmaata taloutta myös jatkossa. Samalla myös työnkuva tulee muuttumaan. Tarkkaillaan enemmän automaatiossa syntyneen kirjanpitoaineiston oikeellisuutta ja etsitään sieltä virheellisyyksiä.

”Se on selvä juttu, lait/säädökset tulevat tiukkenemaan. Ne eivät missään tapauksessa muutu löysemppään suuntaan enää. Erilaisia valvontatoimenpiteitä lisätään, kuten myös viranomaisvalvontaa, jos sitä voidaan tehdä.” (H1)

”Mut kyl tää varmaan menee enemmän ja enemmän korttimaksamiseen ja sillai se on läpinäkyvää, mitä se myynti on ja missä mennää.” (H2)

”Pikkuhiljaa alkaa kaikki olemaan enemmän ja enemmän digitaalista, niin tarkastaminen ja kaikki muuttuu. Työn kuva muuttuu enemmän, että automaatio tekee kirjauksia, ja sitten kirjanpitäjä vain tarkistaa ja tsekkailee sieltä, et onks kaikki menny niinku pitää. Sieltä pitäis havaita niitä poikkeamia tai muita virheitä, jos se robotti ei oo osannukaa tehdä sitä oikein.” (H2)

Olosuhteiden vaikutus harmaassa taloudessa oli merkittävä tekijä. Harmaan talouden nähtiin lisääntyvän, kun olosuhteet heikkenivät. Asiaan vaikutti yrityksen taloudellisen tilanteen lisäksi myös henkilökohtaiset ongelmat.

”Mitä huonommaksi menevät ajat, sitä enemmän niitä (väärinkäytöksiä) tapahtuu. Monesti kavallushommissa on takana peliriippuvuus, alkoholi, huumeet tai vastaavaa.” (H3)

Jos tulevaisuudessa hyväksytään tällä hetkellä selvitettävänä oleva tilintarkastusrajojen korottaminen, olisi se haastateltavien mielestä harmaata taloutta lisäävä tekijä. Tilintarkastus oli kuitenkin iso kuluera pienelle yrittäjälle ja siinä mielessä sen poistuminen sai kannatusta. Mutta jos valvonta vähenee, lisää se myös väärinkäytösyrityksiä.

”Jos jossain on ongelmia, niin ne ovat juuri nimenomaan pienissä yrityksissä ja sitä varten niitä koskevia rajoja valvontarajoja ei pitäisi mennä nostamaan ylöspäin, koska näillä pienillä yrityksillä ei ole mitään muuta valvontaa kuin kausiveroilmoitukset ja vuosittaiset veroilmoitukset. Jos pieniin yrityksiin liittyviä riskejä pidetään kansantalouden kannalta kuitenkin pieninä ja kansantaloutemme kannalta merkityksettöminä, niin sitten se voidaan tehdä.” (H1)

”Talousrikolliset eivät tule tilintarkastettaviksi. Hankala uskoa, että tilintarkastajat menisivät tarkastamaan talousrikoksia harrastavia toimijoita. Pelotevaikutus tai ennaltaehkäisevä vaikutus on merkittävin, minkä tilintarkastaja voi tähän antaa kuin että tehtäisiin toimenpiteitä hirvittävästi ja todistettais sitä kautta. Kun yritys tietää, että tarkastus tulossa, se ei ehkä kehtaa temppeja tekemäänkään, kun pelkää että jää kiinni. Ja jos rajoja nostetaan, pelotevaikutus häviää, kun ei tarvikaan enää tarkastaa.” (H3)

Haastatellut kokivat työelämän vaatimusten kiristyneen ja tiukentuvan entisestään jatkossa. Pysyäkseen perillä ajankohdan tilanteesta, kaikki haastatellut kouluttivat itseään jatkuvasti. Kouluttautumista ei tehty pelkästään asiantuntijatutkintojen ylläpitämiseksi. Haastatellut näkivät vastuunsa kasvaneen

ja entistä enemmän selvitettiin epäselviä asioita ja tehtiin niistä jälkikäteen selvitettäviä merkintöjä. Digitalisaation lisääntyminen nähtiin positiivisena tekijänä. Samojen tilintarkastusstandardien käyttämisen yrityksen kokoluokasta riippumatta koettiin epäoikeudenmukaiseksi. Haastatteluissa nähtiin yksimielisesti tilintarkastuksen poistumisen harmaata taloutta lisäävänä tekijänä

5. YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Tässä luvussa esitetään tutkimuksen tulosten yhteenveto ja niistä tehdyt johtopäätökset. Luvussa pohditaan tutkimuksen onnistumista sekä esiin nousseita aiheita mahdollisille jatkotutkimuksille.

5.1 Harmaa talous kirjanpidossa kirjanpitäjän ja tilintarkastajan silmin

Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää, miten kirjanpitäjät ja tilintarkastajat pystyivät havaitsemaan kirjanpidossa harmaan talouden merkkejä sekä mitä toimenpiteitä heillä oli mahdollista tehdä harmaan talouden torjunnan edistämiseksi. Näiden tutkimusongelmien kautta muodostui tutkimuksen teoreettinen viitekehys.

Tutkimuksen päätutkimuskysymyksenä oli *”Mitä viitteitä kirjanpitäjä/tilintarkastaja voi nähdä harmaasta taloudesta kirjanpidon yhteydessä?”* Tutkimusta tarkennettiin alatutkimuskysymyksillä *”Mitkä ovat harmaan talouden havaitsemisesta aiheutuneet toimenpiteet”* sekä *”Mitkä ovat tulevaisuuden näkymät harmaan talouden ilmenemisessä?”* Tutkimuskysymysten sisältämät asiat sisältyivät haastatteluissa läpi käytyihin kysymyksiin. Analysoitaessa aineistoa, kerättiin siitä vastaukset selvitettäviin tutkimuskysymyksiin.

Tämä pro gradu toteutettiin laadullisena tutkimuksena. Tutkimusstrategiana käytettiin tapaustutkimusta, jossa pyritään saamaan tutkittavasta tapauksesta ymmärrettävä. Tutkimusaineisto tuotettiin teemahaastatteluiden kautta kahdelta kirjanpitäjältä ja kahdelta tilintarkastajalta. Aineisto analysoitiin sisällönanalyysinä, jossa haastatteluista saadusta aineistosta etsittiin

tutkimustehtäviä kuvaavia ilmauksia. Niitä tiivistettiin edelleen ja saatiin lopuksi muodostettua aineistosta nousevia ilmiöitä.

Havainnot

Etukäteen ennen kirjanpitoaineiston tutkimista ei useinkaan osattu aavistaa harmaan talouden mahdollisuutta ja sen havaitseminen koettiin haastatteluissa muutoinkin vaikeaksi. Oudoksunaa herätti kuitenkin kirjanpitomateriaalin lyhyt käsittelyaika sekä tilitoimiston vaihtamissyy. Käteisen käyttöä pidettiin harmaata taloutta mahdollistavana asiana. Usein saattaa olla haastavaa tunnistaa, onko kirjanpidossa havaittu epäselvyys tahaton virhe vai tietoisesti tehty väärinkäytös. Harmaata taloutta tutkineillakin on vaikea tulkita, milloin on kyse harmaasta taloudesta. Esimerkiksi Takala ja Viren (2012) toteavat, että on vaikea sanoa, milloin kirjanpidon virheet voidaan tulkita tietoisesti tehdyiksi harmaan talouden toiminnaksi. Virheistä johtuvaa toimintaa ei lueta harmaan talouden piiriin. Samociuk et al. (2004) mukaan väärinkäytösten tunnistamisen suurimpia esteitä on se, että ei uskota, että väärinkäytöksiä tehdään. Kun työyhteisö ei tunnu normaalista poikkeavalta, ei myöskään uskota väärinkäytöksiä tapahtuvan siellä. Väärinkäytösten merkit on usein piilotettu yksityiskohtiin, joita ei havaita helpostikaan. Hammersley (2011) painottaa kokemuksen ja koulutuksen merkitystä väärinkäytösten havaitsemisessa.

Hirvonen et al. (2010) tuo esille, että kirjanpitäjän tai tilintarkastajan epäilyksiä voivat herättää tapaukset, jossa vuodesta toiseen yritys toimii nollatuloksella tai tekee tappiota sekä asiakkaat, joilta jatkuvasti joudutaan pyytämään tositteita tai muita asiakirjoja. Myös haastateltavilla oli saman suuntaisia kokemuksia. Vaikka muistiotositteiden saldo olisikin nolla, saattaa niiden kautta olla kuljetettu poikkeavia tapahtumia. Pankkitilillä voi näkyä ihmetystä herättäviä pyöreitä summia, normaalisti laskut eivät ole tasasummia. Myös varastokirjanpidossa voidaan havaita poikkeamia järjestelmien välillä. Tilintarkastajat tekevät myös

tunnuslukuanalyysijä ja voivat niissä havaita poikkeavia muutoksia. Nämä kaikki vaativat selvitystä yritykseltä.

Tällä hetkellä yritysten omistajat luottavat siihen, että taloushallinnon ammattilaiset huomaavat väärinkäytöstilanteita ja harmaata taloutta työssään. Näin ei kuitenkaan ole, vaan yrityksen johdon tulee varmistua muilla tavoin, että tällaisia tilanteita ei pääse syntymään. Monesti yrityksessä kuvitellaan kirjanpitäjän puuttuvan asioihin, mutta ilman silmiinpistävää ongelmaa, ei hän useinkaan omatoimisesti vaadi yritykseltä selvityksiä tavallisuudesta poikkeavista tapahtumista. Luotetaan, että viimeistään tilintarkastaja havaitsee ongelmat. Tilintarkastaja ei kuitenkaan tarkasta kaikkea, vaan otoksen kirjanpidosta, jonka perusteella tekee johtopäätöksensä. Tähän asiaan kiinnitti myös Hurwitz (2019/2020) huomiota. Myös Sihvonen ja Uusi-Hautamaa (2019) toivat esille väärinkäytösten näkökulmia yrityksissä. Mikäli kyseessä on suurempi yritys, jossa johto ja omistajat ovat eri henkilöitä, yrityksen omistajat ovat mielissään siitä, että kirjanpidon virheellisyydet tulevat havaituiksi. Tilintarkastajat puolestaan kritisoivat kirjanpidosta näkyvien epäkohtien aiempaa hyväksymistä.

Nykypäivänä harvemmin yritetään ehdottaa kirjanpitäjälle luovan kirjanpidon käyttöä. Siinä kirjanpito tehdään tavalla, jossa saadaan yrityksen tilanne näyttämään halutulta käyttäen kirjanpidon sallimia, mutta epäeettisiä keinoja. Cugovan ja Cugin (2020) mukaan paineita luovaan kirjanpitoon on erityisesti ylemmällä johdolla. Kirjanpitostandardien mukaisissa arvostuksissa käytetään mennyttä aikaa ja se antaa yrityksestä nykypäivää huonomman kuvan. Myös sijoittajien silmissä halutaan antaa yrityksestä houkutteleva kuva. Luovan kirjanpidon käyttöön voi olla myös verotukselliset syyt ja niiden minimointi. Kirjanpitäjät ja tilintarkastajat kokevat kuitenkin oman asemansa turvaamisen tärkeämmäksi kuin asiakkaiden ehdotuksiin suostumisen. Gupta ja Kumar (2020) toteavat että nykyisin kannustetaan epäkohtien julki tuomiseen. Yritys on saattanut tehdä toimenpiteitä epäedullisen toiminnan ehkäisemiseksi. Lisäksi ainakin suuremmissa yrityksissä on estetty se, että sama henkilö voi itse tehdä

koko toimenpideketjun. Pienemmissä yrityksissä tällainen on edelleenkin useimmiten mahdollista.

Tilintarkastajan skeptisyys on oleellinen riskien havaitsemisessa. Mubako ja O'Donnell (2018) pitävät kuitenkin vaarana sen, että tilintarkastajan huomio kiinnitetään tarkoituksellisesti muihin seikkoihin, jolloin nämä epäilyttävät kohteet jäävät vähemmälle huomiolle. Tilintarkastajan tulisi siis koko tarkastuksen pysyä epäluuloisena eikä hän saisi hämääntyä tarkastuksessaan mahdollisilla tietoisesti tehdyillä harhaanjohtavilla toimenpiteillä. Tilintarkastaja tarkastaa kirjanpitoa myös kokonaisvaltaisesti ja laskee siitä tunnuslukuja. Eri tarkastuskausien väliset tunnuslukupoikkeamat herättävät epäluulon eikä silloin yksittäiset toimenpiteet pääse vaikuttamaan heidän näkemykseensä.

Toimenpiteet

Ennen toimeksiannon hyväksymistä, yrityksen tiedot saatettiin tarkastaa. Tätä ei kuitenkaan tehty aina tilitoimistoissa. Tilintarkastuksessa asiassa oltiin tarkempia. Etukäteen voitiin selvittää muun muassa yrityksen kuuluminen eri rekistereihin ja sen mahdolliset maksuhäiriömerkinnät. Vaikka kirjanpidossa havaittaisiinkin selvitettäviä ongelmia, pyritään ne ensisijaisesti hoitamaan ilman, että niistä ilmoitetaan eteenpäin viranomaisille. Kirjanpitäjät ja tilintarkastajat turvaavat entistä enemmän selustansa ja tekevät merkintöjä tekemistään selvityksistä, mikäli havaitsevat epäselvyyksiä. Mikäli yritys ei anna riittävää selvitystä, vasta tämän jälkeen asiakassopimus saatetaan purkaa. Hirvonen et al. (2010) mukaan ilmoituksia viranomaisille asti tehdään kuitenkin harvoin.

Pienillä yrityksillä, joissa johtajina ja omistajina ovat samat henkilöt, virheellisyyksien havaitseminen voi entisestään huonontaa yrityksen taloudellista tilannetta. On myös mahdollista, että ongelman julkitulon haitta on asiakkaalle niin suuri, että hän päätyy mieluummin vaihtamaan kirjanpitäjää tai

tilintarkastajaa kuin toimii oikealla tavalla. Samociuk et al. (2004) havaitsivat, että tilintarkastajat saattavat joutua ongelmalliseen tilanteeseen, jos havaitsevat johdon tehneen väärinkäytöksen. Vaatiessaan selvitystä epäselvästä tapahtumasta, he voivat jopa menettää asiakkaan tai vähintään närkästyttää hänet. Tämän vuoksi ongelmatilanteet halutaan hoitaa hienotunteisesti. Sekä kirjanpitäjän että tilintarkastajan oman edun takia, hänen kuuluu kuitenkin selvittää myös hankalat asiat.

Lainsäädäntö asettaa rajoituksia, mitä tietoja saa ilmoittaa eteenpäin viranomaisille. Harmaa talous on kuitenkin toimintaa, joka on pohjimmiltaan laillista, mutta siinä ei täytetä lain kirjainta maksujen tai menettelyiden osalta. Tältä osin ilmoitusvelvollisuus voi muodostua ongelmalliseksi, vaikka asia havaittaisiinkin kirjanpidosta. Monesti vaihtoehtona on selvittää asia yrityksen kanssa ja jättää se yrittäjän korjattavaksi.

Sekä kirjanpitäjät että tilintarkastajat pyrkivät hoitamaan työnsä lakien ja säännösten mukaisesti. Kaikkea he eivät kuitenkaan havaitse työssään ja he pyrkivät mahdollisuuksien mukaan kirjaamaan ylös tekemänsä selvitykset tulevaisuutta ajatellen. Useimmiten yritys on vastuussa kirjanpidosta paljastuvista epäselvyyksistä. Mikäli myöhemmin osoittautuu, että asia olisi ollut nähtävissä kirjanpidosta, on mahdollista, että kirjanpitäjä tai tilintarkastaja voi olla vastuussa tapahtumista, koska ei ole puuttunut siihen. Hirvonen et al. (2010) mukaan, mikäli kirjanpitäjä on tietoinen rikoksesta, eikä puutu siihen, voidaan hänet tuomita avunannosta. Useimmiten kuitenkin tilitoimiston vastuuhenkilöt kantavat vastuun yksittäisen kirjanpitäjän sijaan. Tällaiseen tilanteeseen törmätään kuitenkin harvoin. Myös Tomperi (2018) ja Ruohonen (2020) korostavat tilintarkastajan rikosoikeudellista vastuuta tahallisesta teosta tai laiminlyönnistä. Kirjanpitäjän ja tilintarkastajan on syytä oman selustan turvaamiseksi selvittää kirjanpidossa kohtaamansa epäselvät asiat.

Tulevaisuus

Sekä kirjanpitäjät että tilintarkastajat kouluttautuivat jatkuvasti. Myös KLT- ja HT-tutkinnot vaativat sitä. Ilman tietoa nykypäivän säännöistä, nähtiin että ammattitaito ei pysy ajan tasalla. Haastatellut henkilöt olivat yhtä mieltä siitä, että tulevaisuudessa harmaan talouden harjoittamisen onnistuminen vaikeutuu. Sekä kirjanpitäjällä että tilintarkastajalle asetetaan entistä enemmän vaatimuksia lainsäädännössä, vaikka he eivät viranomaisia olekaan. Myös heidän vastuu tekemisistään kasvaa koko ajan.

Yhä enenevässä määrin yritykset siirtyvät sähköisten järjestelmien käyttöön ja haastateltavat näkivät sen lisäävän tapahtumien läpinäkyvyyttä. Korttimaksut koetaan luotettavammaksi kuin käteisellä maksaminen, koska korteilla tehtyjen maksujen jälkikäteinen korjailu on hankalaa. Käteismaksuissa on myös mahdollista, että ne eivät aina näy kassassa, vaan myynti tapahtuu kassan ohi eikä sitä taitavasti toteutettuna pysty huomaamaan tunnusluvuistakaan.

Kirjanpitäjä näkee työnsä muuttuvan perinteisestä kirjanpidosta enemmän tapahtumien oikeellisuuden tarkastajaksi. Kirjanpitäjä tarkastaa valmiiksi tehdyiltä kirjauksilta, että ne ovat menneet oikein. Tilintarkastaja kokee raportoinnin lisääntymisen vievän aikaa varsinaiselta tarkastustyöltä. Hirvonen et al. (2010) näkee tilintarkastuksen tärkeänä tilinpäätöksen oikeellisuuden sekä avoimuuden sekä taloudellisen tilan luotettavuuden varmistamisessa. Tilintarkastaja ajaa ensisijaisesti yrityksen omistajien etua, mutta tarkastus hyödyttää myös muita sidosryhmiä. Lainsäädäntö pyrkii koko ajan vähentämään mahdollisuuksia harmaan talouden ilmenemiselle, mutta aina se ei onnistu.

Hirvonen ja Määttä (2018) toteavat harmaan talouden havaitsemisen olevan vähäisempää pienillä yrityksillä, jotka ovat vapautettu tilintarkastusvelvollisuudesta. Työ- ja elinkeinoministeriön (2019) asettaman työryhmän selviteltävänä oleva tilintarkastusrajojen nostamisen arvioidaan

lisäävän harmaan talouden harjoittamisen mahdollisuutta entisestään tilintarkastusveloitteen poistuessa monilta yrityksiltä. Suomessa lainsäädännössä olevat rajat tilintarkastukselle ovat alhaiset verrattuna muualle Eurooppaan ja niitä tullaan todennäköisesti muuttamaan. Mahdollisesti käyttöön otettava kevyemmän tarkastuksen ISRE-standardi ei auta harmaan talouden torjunnassa, vaan jättää pois tositetarkastuksen, joka on oleellista harmaasta taloudesta aiheutuneiden virheellisyyksien havaitsemisessa. Tällä hetkellä yritykset ovat tilintarkastusstandardeissa samanarvoisia yrityskoosta riippumatta ja tilintarkastusrajojen nostaminen muuttaisi yritykset eri tavalla tarkasteltaviksi. Tämä samalla pienentäisi pienen yrityksen tilintarkastusrasitetta.

Muun muassa Schneider ja Williams (2013) toteavat, että verotuksella ja muilla yhteiskunnan toimilla on merkitystä harmaan talouden määrään. Korkeampi verotus voidaan hyväksyä, jos vastineeksi sen maksamisesta saadaan itseä hyödyttäviä asioita. Harmaan talouden torjuntaa voikin edistää muut, kuin nykyisin käytettävät keinot.

5.2 Pohdinta

Tämä tutkielma käsittelee harmaata taloutta kirjanpidossa. Tutkielmassa saatiin vastaukset tutkimuskysymyksiin. Haastatellut kirjanpitäjät ja tilintarkastajat kertoivat omalta osaltaan kokemuksia harmaasta taloudesta kirjanpidossa ja heidän omassa työssään tekemiä toimenpiteitä. Tutkimuksessa selvitettiin, millä tavalla harmaan talouden torjunta oli mahdollista heillä nykytilanteessa ja miten tilanne näillä näkymin tulee muuttumaan tulevaisuudessa.

Suurempi haastateltavien määrä olisi vahvistanut tutkimustuloksia. Tässä tutkimuksessa haastateltavien taustat olivat hieman erilaisia. Vaikka haastateltavien määrä oli pieni, vastaukset saattoivat poiketa toisistaan. Vastaukset eivät kuitenkaan olleet keskenään ristiriitaisia. Koska molempien ammattiryhmien edustajia oli kaksi, vastaukset eivät kallistuneet enemmän toisen

ryhmän mielipiteisiin. Jo haastateltavia etsittäessä kävi ilmi, että kirjanpitäjillä ei ollut useinkaan harmaasta taloudesta kerrottavaa. Haastateltaviksi suostuikin kirjanpitäjiä, joilla oli hyvin pitkä kokemus kirjanpidosta ja näkemystä myös harmaasta taloudesta. Tilintarkastajien kuului olla ammatillisesti skeptisiä, joten he huomioivat harmaan talouden mahdollisuuden normaalistikin työtehtävissään ja heillä oli jo valmiiksi mielipiteitä asiasta.

Olisi ollut mahdollista haastatella vain toista ammattiryhmää eli joko kirjanpitäjiä tai tilintarkastajia. Tutkimuksen aihetta tarkastellen tilintarkastajilla oli enemmän näkemystä asiassa, vaikka kirjanpitäjät konkreettisemmin harmaaseen talouteen törmäsivätkin. He eivät kuitenkaan tutkineet aineistoa samalla tavalla kuin tilintarkastajat, jotka analyyseissaan saattoivat huomata tunnuslukujen poikkeamia verratessaan niitä aiempiin kausiin. Kirjanpitäjät kiinnittivät enemmän huomiota yksittäisiin tapahtumiin, kun tilintarkastajat puolestaan katsoivat kirjanpitoa kokonaisuutena. Tutkimuksessa tuli esiin molempien ammattiryhmien näkökulma.

Haastatteluissa tuli ilmi harmaan talouden havaitsemisen hankaluus. Sitä ei erikseen etsitä, vaan se havaitaan muiden työtehtävien ohessa. Useinkaan sitä ei voi ennakolta aavistaa ja osin se voi olla niin hyvin piilotettu, että kirjanpitäjä tai tilintarkastaja ei kiinnitä edes huomiota epäkohtaan. Haastattelut tukivat myös näkemystä harmaan talouden mittaamisen hankaluudesta. Sitä ei välttämättä edes havaita, joten sen tarkka mittaaminenkaan ei ole mahdollista. Siitä korkeintaan voi tehdä arvioita, joiden luotettavuus on kyseenalaista.

Tämä tutkimus on dokumentoitu siten, että asioiden kulku voidaan jälkikäteen varmistua. Tutkimuksen käsitteet on selvitetty työssä ja ne liittyvät tutkimusongelmaan. Aineistossa ne ovat keskeisessä roolissa. Tutkimuksessa saadut tulokset on mahdollista toistaa myöhemmin, eivätkä ole sattumanvaraisia. Haastatteluista muodostetut tulokset eivät ole poikkeavia, vaan odotusten

mukaisia. Tutkimus keskittyi löytämään vastaukset tutkimuskysymyksiin. Tuloksia voidaan yleistää, koska ne eivät koske tiettyä tapahtumaa, vaan yleisesti ilmiötä.

Tutkimus vahvistaa entisestään kuvaa harmaasta taloudesta kirjanpidossa. Tutkimuksessa tulee taloushallinnon ammattilaisten näkemyksiä esiin ja näiden pohjalta on mahdollista tehdä toimenpide-ehdotuksia. Tutkimuksessa voidaan nähdä myös lainsäädännön vaikutuksia harmaan talouden torjunnassa. Toiset asiat vaikuttavat vähentävästi harmaaseen talouteen, toiset taas lisäävät sen harjoittamista. Tuleekin harkita, onko harmaan talouden torjumiseksi käytetty rahamäärä pienempi kuin mikä siitä saadaan hyötynä takaisin.

5.3 Jatkotutkimusehdotukset

Tämä pro gradu -tutkimus tarkasteli harmaata taloutta kirjanpidossa. Aiheesta tehdyt tutkimukset ovat pääosin keskittyneet sen mittaamiseen. Harmaan talouden ilmenemismuotoja on tutkittu, mutta sen vaikutuksista kirjanpitoon ei ole suoranaisesti tutkittu. Tutkimusta voitaisiin laajentaa kattamaan myös kirjanpidon ulkopuoliset alueet, joita tilintarkastajat joutuvat työssään käsittelemään. Harmaa talous ei ilmene pelkästään kirjanpidossa, vaan myös muilla toiminnan osa-alueilla. Harmaan talouden jäljille voisi päästä yrityksen muista asiakirjoista.

Mahdollista on tutkia tilintarkastuslain muuttamisen vaikutuksia harmaan talouden määrään. Mikäli yrityksen tilintarkastusvaatimuksen rajoja tullaan lainsäädännössä nostamaan, yhä suurempi joukko yrityksiä tulee jäämään tilintarkastuspakon ulkopuolelle. Koska valvonta yrityksissä vähenee, houkuttelee tämä entistä enemmän harmaan talouden harjoittamiseen.

LÄHDELUETTELO

Aho A. (2019) Kirjanpitäjästä konsultiksi PÄÄKIRJA. Alma Talent.

Alasuutari P. (2011) Laadullinen tutkimus 2.0. Tampere, Vastapaino Oy.

Amat O., Blake, J. & Dowds, J. (1999) The ethics of creative accounting. Economics Working Paper.

Baker C. R. (2014) Alternative perspectives on accounting in the public interest. In Mintz, S. M. Accounting for the public interest: perspectives on accountability, professionalism and role in society. Springer.

Berdiev, A. N. & Saunoris, J. W. (2018) Does globalisation affect the shadow economy? *World Economy*, 41, 1, 222-241.

Bernoth, K. & Wolff, G. B. (2008) Fool the markets? Creative accounting, fiscal transparency and sovereign risk premia. *Scottish Journal of Political Economy* 55, 4, 465-487.

Bowlin, K. (2011) Risk-based auditing, strategic prompts and auditor sensitivity to the strategic risk of fraud. *Accounting Review* 86, 4, 1231-1253.

Bredmar, K. (2017) Digitalisation of enterprises brings new opportunities to traditional management control. *Business Systems Research* 8, 2, 115-125.

Çalıyurt, K. T. (2019) Introduction: Why do we need to discuss on ethics, sustainability. In accounting. In: Çalıyurt, K. T. (toim.) Ethics and sustainability in accounting and finance, Volume I. Springer.

Cugova A. & Cug J. (2020) Motivation for the use of creative accounting techniques in the conditions of the globalized business environment. SHS Web of Conferences 74, 01004. Globalization and its socio-economic consequences 2019 – sustainability in the global-knowledge economy.

Gonzalez, G.C. & Hoffman, V. B. (2018) Continuous auditing's effectiveness as a fraud deterrent. *Auditing: A Journal of Practice & Theory* 37, 2, 225-247.

Gupta, C. & Kumar, D. (2020) Creative accounting a tool for financial crime: a review of the techniques and its effects. *Journal of Financial Crime* 27, 2, 397-411.

Hammersley, J. S. (2011) A review and model of auditor judgments in fraud-related planning tasks. *Auditing; A Journal of Practice & Theory* 30, 4, 101-128.

Harmaan talouden katvealueet (Suomen kansainvälistyvä harmaa talous) (2010) Eduskunnan tarkastusvaliokunnan mietintö 9.

Harmaan talouden selvitystyöryhmän välimuistio (1994) Valtiovarainministeriön työryhmämuistioita 21. Helsinki.

Hassan, M. & Schneider F. (2016) Size and development of the shadow economies of 157 worldwide countries: updated and new measures from 1999 to 2013. *Journal of Global Economics* 4, 3, 1-14.

Hirsjärvi, S., Remes P. & Sajavaara P. (1998) Tutki ja kirjoita. 3.-4. painos. Tampere, Kirjayhtymä Oy.

Hirvonen, M., Lith P. & Walden R. (2010) Suomen kansainvälistyvä harmaa talous. Eduskunnan tarkastusvaliokunnan julkaisu 1.

Hirvonen, M. & Määttä, K. (2018) Viranomaisten tietojenvaihtosäännösten kehitys harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunnassa. Keuruu, Edita Publishing Oy.

Horsmanheimo, P. & Steiner, M-L. (2016) Tilintarkastus: asiakkaan opas. Talentum Pro.

Hurwitz, M. (2019/2020) Focusing on deterrence to combat financial fraud and protect investors. *The Business Lawyer* 75, 1, 1-27.

IATE (2020) European Union terminology. [Verkkoaineisto]. [Viitattu 21.5.2020] Saatavissa: <https://iate.europa.eu>.

Kaya U. & Yazan Ö. (2019) The relationship between corporate social responsibility and earnings management in terms of accounting information quality. In accounting. In: Çalıyurt, K. T. (toim.) Ethics and Sustainability in Accounting and Finance, Volume I. Springer.

Kelmanson B., Kirabaeva K., Medina L., Mircheva B. & Weiss B (2019) Explaining the shadow economy in Europe: Size, causes and policy options. International Monetary Fund. IMF Working papers WP/19/278.

KKO 2010:91

Laine M., Jokinen O. & Bamberg J. (2007) Tapaustutkimuksen käytäntö ja teoria. In Laine M., Jokinen O. & Bamberg J. Tapaustutkimuksen taito. 3. p. Helsinki, Gaudeamus Helsinki University Press.

Leppiniemi, J. & Leppiniemi, R. (2010) Pieni kirjanpitovelvollinen: kirjanpito ja tilinpäätös. Talentum Media.

Lyytinen, E. (2012) Toimialastandardi laadun runkona. [Verkkoaineisto]. [Viitattu 20.5.2020]. Saatavissa: <https://tilisanomat.fi/talousohjaus/toimialastandardi-laadun-runkona>.

Milesi-Ferretti, G. M. (2004) Good, bad or ugly? On the effects of fiscal rules with creative accounting. *Journal of Public Economics* 88, 1, 377-394.

Mubako, G. & O'Donnell, E. (2018) Effect of fraud risk assessments on auditor skepticism: unintended consequences on evidence evaluation. *International Journal Of Auditing* 22, 1, 55-64.

Murphy, R. (2012) Closing the European tax gap. A report for Group of the Progressive Alliance of Socialists & Democrats in the European Parliament. Norfolk, Tax research LLP.

Nurminen R. (2008) Piilotalouden arvo Suomessa vähäinen. *Tieto&trendit* 8, 12-14.

Ojala, M. (2019) Tilitoimisto ja rikosoikeudellinen vastuu. [Verkkoaineisto]. [Viitattu 19.4.2019].
Saatavissa: <https://tilitoimistossa.talouhallintoliitto.fi/tilitoimiston-johtaminen/rikosoikeudellinen-vastuu>.

Patterson, E., Smith, J. & Tiras, S. (2019) The effects of auditor tenure on fraud and its detection. *The Accounting Review* 94, 5, 297-318.

Ruohonen, J. (2020) Tilintarkastaja osakeyhtiön hallinnon tarkastajana. Alma Talent.

Salo, U-M. (2015) Simsalabim, sisällönanalyysi ja koodaamisen haasteet. In: Aaltonen, S. & Högbacka, R. (toim.) Umpikujasta oivallukseen: refleksiivisyys empiirisessä tutkimuksessa. Tampere, Tampere University Press.

Samociuk, M., Iyer, N. & Lehtosuo, K. (2004) Väärinkäytösten torjunta: käytännön opas. Jyväskylä, Gummerus.

Schneider F. & Enste D. H. (2013) The shadow economy. International Survey. Cambridge, The Press Syndicate of the University of Cambridge.

Schneider F., Raczkowski K. & Mróz B. (2015) Shadow economy and tax evasion in the EU. *Journal of Money Laundering Control* 18, 1, 34-51.

Schneider F. & Williams C. C. (2013) The Shadow Economy. London, The Institute of Economic Affairs.

Sihvonen J. & Uusi-Hautamaa L. (2019) Väärinkäytökset yrityksissä: estä, havaitse, korjaa. Alma Talent.

Sisäministeriö (2016) Harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunnan toimenpideohjelma 2016-2020.

Suomen Tilintarkastajat ry (2020a) Mitä on hyvä tilintarkastustapa? [Verkkoaineisto]. [Viitattu 17.4.2020]. Saatavissa: <https://www.suomentilintarkastajat.fi/tilintarkastus/mita-on-hyva-tilintarkastustapa>.

Suomen Tilintarkastajat ry (2020b) Yleisluonteinen tarkastus. [Verkkoaineisto]. [Viitattu 19.5.2020]. Saatavissa: <https://www.suomentilintarkastajat.fi/tilintarkastus/yleisluonteinen-tarkastus>.

Takala, K. & Viren M. (2012) Why does a large shadow economy not show up in administrative inspections? *Economic Analysis and Policy* 42, 2, 257-272.

Talouhallintoliitto (2020a) TAL-STA1 - eettinen ohjeistus. [Verkkoaineisto]. [Viitattu 20.5.2020]. Saatavissa:
<https://talouhallintoliitto.fi/laatu-tyokalut/hyva-tilitoimistotapa/toimialastandardi/tal-sta1-eettinen-ohjeistus>.

Talouhallintoliitto (2020b) TAL-STA3 – kirjanpitolpalvelu. [Verkkoaineisto]. [Viitattu 20.5.2020]. Saatavissa: <https://talouhallintoliitto.fi/laatu-tyokalut/hyva-tilitoimistotapa/toimialastandardi/tal-sta3-kirjanpitolpalvelu>.

Talouhallintoliitto (2020c) Toimialastandardi TAL-STA [Verkkoaineisto]. [Viitattu 20.5.2020]. Saatavissa:
<https://talouhallintoliitto.fi/laatu-tyokalut/hyva-tilitoimistotapa/toimialastandardi-tal-sta>.

Tarvainen, I-E. (2019) Rahanpesuindikaattorit. Keskusrikospoliisi, Rahanpesun selvittelykeskus.

Tomperi, S. (2019) Käytännön kirjanpito. 27. uud. p. Helsinki, Edita.

Tomperi, S. (2018) Tilintarkastus: normeista käytäntöön. 4. uud. p. Edita

Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2018) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Työ- ja elinkeinoministeriö (2015) Vuoden 2014 tilintarkastusdirektiivin muutos ja tilintarkastusasetus. Tilintarkastuslain muutokset -työryhmän mietintö. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja, Konserni, 66.

Työ- ja elinkeinoministeriö (2018) Työryhmän muistio tilintarkastuslain määrätyistä lainkohdista ja hallinnollisen taakan keventämisestä. Julkaisu 1. Helsinki.

Työ- ja elinkeinoministeriö (2019) Kevyemmän tarkastuksen käyttöönottoa valmistelewan työryhmän asettaminen. TEM007:00/2019 Säädosvalmistelu.

Työ- ja elinkeinoministeriö (2020) Valtioneuvoston periaatepäätös kansalliseksi harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunnan strategiaksi ja toimenpideohjelmaksi 2020-2023. [Verkkoaineisto]. [Viitattu 12.6.2020]. Saatavissa: <https://tem.fi/paatos?decisionId=0900908f806b5277>.

Valtiontalouden tarkastusvirasto (2015) Harmaan talouden torjuntaohjelmat ja torjuntatyön koordinaatio. Tuloksellisuustarkastuskertomus 14. Helsinki.

Verohallinto, Harmaan talouden selvitysyksikkö (2018a) Arvioita harmaasta taloudesta ja verovajeesta. [Verkkoaineisto]. [Viitattu 12.6.2020]. Saatavissa: <https://www.vero.fi/harmaa-talous-rikollisuus/laajuus/arvioita-harmaasta-taloudesta-ja-verovajeesta/>.

Verohallinto, Harmaan talouden selvitysyksikkö (2018b) Lausunto Työ- ja elinkeinoministeriön tarkastusryhmän muistiosta.

Verohallinto, Harmaan talouden selvitysyksikkö (2019) Lausunto Työ- ja elinkeinoministeriölle.

Verohallinto, Harmaan talouden selvitysyksikkö (2020a) Harmaan talouden torjuntatilastot [Verkkoaineisto]. [Viitattu 12.6.2020]. Saatavissa: <https://www.vero.fi/harmaa-talous-rikollisuus/torjunta/>.

Verohallinto, Harmaan talouden selvitysyksikkö (2020b) Verohallinto taklaa veropetoksia tehokkaasti monin eri tavoin. [Verkkoaineisto]. [Viitattu 22.4.2020]. Saatavissa: /<https://www.vero.fi/harmaa-talous-rikollisuus/torjunta/verotus/>.

Viren, M. (2015) Why so little revenues are obtained from a presumed large shadow economy? *Economics of Governance* 16, 2, 101-123.

Virtamo, P. (2015) Hyvä tilintarkastustapa. [Verkkoaineisto]. [Viitattu 20.5.2020]. Saatavissa: <https://jasentiedote.fi/fi/jasentiedote/helsingin-seudun-kauppakamari/2015/11/hyva-tilintarkastustap/>.

Watkins, A. L. (2007) An accountability view of accounting. *The CPA Journal*, 77, 2, 6, 8-9.

Williams, C. C., Horodnic, I. A. & Windebank, J. (2017) Explaining participation in the informal economy: a purchaser perspective. *International Journal of Social Economics* 44, 11, 1421-1436.

LIITE 1. Teemahaastattelurunko

Haastateltavan taustatiedot

- ikä, koulutus, työkokemus, työskentelyaika eri tehtävissä

Etukäteishavainnot

- Millä tavoin etukäteen voi päätellä yrityksen olevan harmaan talouden harjoittaja?
- Mistä asioista kirjanpidosta voi päätellä, että yritys harjoittaa harmaata taloutta?

Toimenpiteet etukäteen ja jälkikäteen

- Millaisia etukäteisselvityksiä kirjanpitäjä/tilintarkastaja tekee ennen toimeksiannon hyväksymistä?
- Onko yrityksessä valmiiksi tehty toimenpiteitä estämään mahdolliset virheelliset toimintatavat?
- Millaisia toimenpiteitä voidaan tehdä, jos ammattilainen havaitsee harmaata taloutta kirjanpidossa?
- Millaisia seuraamuksia voi harmaan talouden harjoittamisen paljastumisesta tulla eri osapuolille?

Nykytilanne ja tulevaisuus

- Miten nykyinen lainsäädäntö ja säännökset vaikuttavat kirjanpitäjän/tilintarkastajan huomioihin?
- Mitä muutoksia on tulossa ammatin harjoittamiseen ja miten tulevaisuuden muutokset tulevat näkymään harmaan talouden harjoittamisessa?